

הרב ד"ר יהודה פליקס

היחס בין מקבילות בתוספתא ובמשנה*

ראשי-פרקים

א. סקירת המחקר	ב. בדיקת קדימות
ב. שיטת הרי"ן אפשטיין	ג. מובאות בתוספתא ובמקורות תנאיים אחרים
ג. שיטת ש' ליברמן	ד. סדר התוספתא
ד. עקרונות מבוא לתוספתא בכתבי ש' ליברמן	ה. מבנה המקבילות, ההלכה שבמקבילה, יחס
ה. שיטת ש"י פרידמן לגבי יחס משנה ותוספתא	ו. המקבילות וקובצי המקבילות
ו. דעתם של חוקרים אחרים	ז. סוגי מקבילות
ז. דוגמאות ממחקרי על מסכת קידושין	ח. סוגי התייחסות
ח. דברי ראשונים ביחס בין המשנה והתוספתא	ט. ממצאים ומסקנות
ט. נוסח התוספתא	י. יחס משנה ותוספתא קידושין
י. שתי מסורות	יא. יחס מקבילות נוספות במסכת קידושין
יא. הכלים לבדיקה	יב. מסורות שונות (מקורות שונים)
1. בדיקת איחור	

⌘⌘⌘

ש' ליברמן פותח את דבריו במבוא לתוספתא כפשוטה, נשים, ח"ו (עמ' ג), במובאה מויקרא רבה,¹ מבאר ומוסיף דברים, ובהם בחרתי לפתוח: 'מסורת אגדה בדינו: "עמוד ברזל משנה", זו היא המשענה, העמוד שכל התורה שבעל פה נשענת עליו. ואם המשנה עמוד הברזל הרי התוספתא עמוד התוף, העמוד שעומד בין המשנה והתלמודים, היתד שהכל תלוי בו.² אי אפשר לעמוד על כוונת התוספתא מבלי להתעמק בפירוש המשנה והתלמודים במה שקדם והוא המקור לבין התוצר המוגמר התלמודים, והתוספתא היא עמוד מעבר.'

ש' ליברמן לשיטתו, עליה נרחיב בהמשך, שהתוספתא כולה מוסבת ספרותית על המשנה, ולכן כוון ההתפתחות הוא: משנה ← תוספתא ← תלמודים. אולם לפי ממצאי מחקרי על קידושין, העוסק ביחס מקבילות המשנה והתוספתא קידושין, בפרט, ולפי ממצאי מחקריו המקיפים³ של ש"י פרידמן, נראה שקיים גם יחס הפוך במקבילות משנה ותוספתא, יחס של הלכות מסוימות במשנה אשר

1 פכ"א, ה, מהדורת ר"מ מרגליות, סוף עמ' תפא.

2 ההדגשה שלי, וכן בהמשך המובאה משי' ליברמן.

3 מבוא לפסח ראשון, ירושלים, תש"ס, אליו אתייחס מכאן ואילך כמבוא לתוספתא; עטרה לחיים: ספר היובל לכבוד חיים זלמן דימיטרובסקי, 'הברייתות בתלמוד הבבלי ויחסן למקבילותיהן שבתוספתא, מבוא', אליו אתייחס מכאן ואילך כמבוא לברייתות; *introducing In Synoptic Parallels*, Ktav Publishing, 1999. *The Primacy Of Tosefta To Mishnah*, Tosefa מכאן ואילך כמבוא באנגלית. ושאר מאמריו המצויינים בשלשת מבואותיו, אלו, המקיפים.

הן מאוחרות יותר מן ההלכות המקבילות להן המצויות בתוספתא, כשהתוספתא משמרת את המקבילה הישנה או המקורית יותר. ניתן גם לומר, **שאי אפשר לעמוד על כוונת המשנה מבלי להתעמק בפירוש התוספתא והתלמודים**. כלומר ישנו גם כוון התפתחות: תוספתא ← משנה ← תלמודים.

ביחס משנה ותוספתא, עלינו להבחין בין תוספתא שהיא תוספתא מבארת במובהק את המשנה, לבין תוספתא שהיא מקבילה למשנה כשלפנינו דמיון בין שני מקורות תנאיים אלו. התוספתא היא מוסבה ספרותית מבארת במובהק, כאשר מלשון התוספתא עולה כך בבירור, וזה כשיש שימוש במילים של מוסבות מבארת, כגון: כיצד, איזה, (אי זהו).⁴

עיקר מחקרי בא לברר מהו היחס במקבילות המשנה והתוספתא, באותן מקורות תנאיים שלכאורה נראים כעומדים בפני עצמן, אלא שהדמיון שביניהם מעורר את השאלה לגבי מהות היחס שבין מקבילות אלו.

א. סקירת המחקר

ש"י פרידמן במבוא לפסח ראשון, ובמבוא לברייתות בבבלי ויחסן למקבילותיהן שבתוספתא, וכן במאמרו (באנגלית) על קדימות התוספתא ביחס מקבילות המשנה והתוספתא, נותן לנו סקירה מקיפה וניתוח מעמיק, כמעט בכל עניין ודבר הקשור במחקר התוספתא, מאז תחילתה ועד עתה. במיוחד הוא עוסק בנושא של יחס המשנה והתוספתא, ובעיקר, ביחס מקבילות המשנה והתוספתא.

בעבודות אלו מעלה ש"י פרידמן נושא חדש ועדכני במחקר התוספתא, והוא פרשנות המתודה של גדולי החוקרים.⁵ ובמילים אחרות, חקירת דרכם ושיטתם המחקרית של גדולי החוקרים שעסקו במחקר התוספתא. בעיקר הוא עוסק בדרכם של שני מאורות המחקר: הרי"ן אפשטיין ושי ליברמן. אף אני אצמד

4 אמנם גם בתוספתא שהיא מוסבה ספרותית מובהקת, יכול שתהא התוספתא המקור התנאי שעליו נסמכת ומתייחסת המשנה הדומה לה, והתוספתא מוסבת על משנה קדומה.

5 ש"י פרידמן במבוא לתוספתא מתחיל בניתוח שיטתם של הרי"ן אפשטיין ושל שי ליברמן. וכן עסק בשיטתו של א' גולדברג, בעניין **סדר התוספתא** בהשוואה לסדר המשנה, ובעיקרון שמסדר התוספתא נשאר נאמן לסדר ההלכות שבמשנה. וכאשר הסדר שונה בתוספתא, הרי זה משום שהסדר השונה, הוא עצמו פירוש למשנה. מיד לאחר הסבר שיטות אלו מביא שי פרידמן 22 דוגמאות ליחס של משנה לתוספתא במסכת פסחים, ורק לאחר מכן, הוא עוסק בקצרה בחוקרים אחרים במאות התשע עשרה והעשרים העוסקים פה ושם ביחס המשנה והתוספתא. החוקרים שהוא מביא הם, לפי סדר הבאתם, י"צ דינר - הריצ"ד, ח' אלבק, י' זנה, ב' דה-פריס, מ"ש פלדבלום, ד' הלבני, וא' בן יהודה.

בנתיב זה, הן ביחס לשני מורי המחקר הללו, והן ביחס לשני פרידמן, מורי רבני. ואתעכב בעיקר בעניין, 'יחס מקבילות המשנה והתוספתא'.

דרך פירושו של שי ליברמן ושיטתו המתודית ביחס לתוספתא הושפעה במאד מפרשן התוספתא ר' דוד פרדו בספרו חסדי דוד על התוספתא. וכך מעיד⁶ שי ליברמן: 'וספר חסדי דוד להגאון ר' דוד פרדו ז"ל על שלשת כרכיו הגדולים. הספר הנפלא הזה הוא אבי מפרשי התוספתא, הוא לא הניח דבר קטן וגדול בתוספתא שלא עמד עליו והשווה בנייתו עמוק את התוספתא לבבלי ולפוסקים'. ושם מוסיף שי ליברמן ואומר, שגם במקומות בתוספתא, בהם הוא לא מפרש כמו חסדי דוד, בכל זאת מחסדי דוד הוא קיבל את 'הדרך הנכונה לפירוש האמיתי'. בחסדי דוד מודגש תמיד,⁷ שהתוספתא מוסבת על המשנה, ודרך זו קנתה לה שביתה אצל מעריצו של חסדי דוד.

שי ליברמן, אולי הוא העקבי ביותר⁸ מחוקרי התוספתא, השולל באופן מוחלט יחס של משנה לתוספתא, ואף במקומות בהם חוקרים אחרים, המקבלים את עקרון מוסבות התוספתא למשנה, ובכל זאת פירשו באותם מקרים מוסבות של משנה מסוימת על התוספתא, גם שם פירש ליברמן, מוסבות של התוספתא על המשנה, כפי שיודגם בהמשך. וכנראה תלותו בחסדי דוד, הביאתו לפרש תמיד במקבילות משנה ותוספתא, בדרך של מוסבות התוספתא למשנה.

6 תוספת ראשוניים, הקדמה, ח"ב, עמ' 4. במקומות נוספים חוזר שי ליברמן על דברים אלו בניסוחים מגוונים: תוספתא כפשוטה, הקדמה, ח"א, עמוד ז: 'הפירוש המובהק ביותר לתוספתא, הפירוש של הגאון ר' דוד פארדו, חסדי דוד, אזל כבר מן השוק, ומעטים תלמידי החכמים המשתמשים בו. יתר על כן, הספר נדפס באותיות זעירות ובלי סימני הפסק, והעין לפעמים דולגת על כמה פנינים'. הקדמה זו נכתבה לפני שנת תשט"ו, ואחרי השנים תרצ"ז-תרצ"ט, בהם פרסם שי ליברמן את ארבעת החלקים של ספרו 'תוספתא ראשוניים'. בינתיים, יצא לאור חסדי דוד באותיות מרווחות ובסימני פיסוק, על התוספתא כולה, ואף מהדורה מדעית על טהרות יצאה בהוצאת בית המדרש לרבנים. דברים אלו שכתב שי ליברמן מראים את גדולת ענותנותו, שהיה צריך לתרץ את הוצאת תוספתא כפשוטה.

וכן הוא מציין במבואו לתוספתא כפשוטה, מועד, עמ' יד, שם הוא מביא מספר פרשני תוספתא למועד, והראשון שבהם הוא ר' דוד פארדו, וז"ל: 'נסיים בפירושי האחרונים על התוספתא שעל גביהם אנו עומדים ואת מימיהם אנו שותים, והרי הם חסדי דוד להגאון הספרדי ז"ל'. גם במבואו לתוספתא כפשוטה ח"א, זרעים, עמ' טז, הוא מביא קביעה זו: 'לעומת זה (פירוש הגאון ר' ישעיה ברלין - תנא תוספאה) זכה הדור ההוא (במאה הששית לאלף הנוכחי) לפירוש נפלא על כל התוספתא שיצא מידי הגאון הספרדי ר' דוד פארדו ז"ל וכו' המחבר לא הניח דבר קטן וגדול שלא פירש עליו, ופירש את התוספתא בסברות ישירות ובבקיאות עצומה, והוא יישאר לעולם הפירוש המובהק ביותר'.

7 כגון: חסדי דוד על קדושין ער טור ב: 'ונלע"ד דתנא תוספאה נמי לפרושי מתניתין אתא'.

8 וכמוהו א' גולדברג.

ישנו מיתאם בהרבה מן הפעמים בין פירושו של ש"י פרידמן לבין פירושו של הריצ"ד⁹ על התוספתא. כאן אין לטעון שש"י פרידמן הושפע מהריצ"ד, אבל ניתן לומר שבפירושו של הריצ"ד ישנו סמך וסייעתא לראיית הרבה משניות, כמשניות המוסבות על התוספתא. ואכן פעמים לא מעטות, מפרש הריצ"ד על קידושין את התוספתא כמקור קדום יותר ממקבילתה, המשנה, ושהמשנה היא זו המוסבת על התוספתא.

ב. שיטת הרי"ן אפשטיין לגבי יחס תוספתא ומשנה

על פי סיכומי ש"י פרידמן את שיטת רי"ן אפשטיין במבואו לתוספתא עולה, שהמוסבות הספרותיות היא של התוספתא שלנו למשנה שלנו, וכן שישן מובאות שלמות, "פסקאות המשנה" בתוספתא שלנו, ואליהן מתייחסת התוספתא.

ומצד שני, יש חומר רב קדום בתוספתא שלנו, עד כדי שהתוספתא פעמים רבות מתייחסת למשנה קדומה, לא לזו שלפנינו, וסדרה של התוספתא מלמד על סדרה של המשנה הקדומה. ועדיין כנראה, יחס המשנה והתוספתא הקדומות, הוא יחס של התייחסות התוספתא הקדומה למשנה הקדומה. כך שבתוספתא שלנו ישנן גם הלכות קדומות למשנה שלנו, וכן ששימושו של רבי במקורות התוספתא ושבוצם במשנה שלו הוא דבר השכיח.

לדעתי, כונת דברי הרי"ן אפשטיין, שהמשנה שלפנינו, למרות שהחומר בה מאוחר לחומר שבתוספתא, אין היא מוסבת על התוספתא שלפנינו. בתוספתא שלנו, זו שלפנינו, מעורב חומר עתיק עם חומר חדש, מעין שכבה נוספת לעיקר התוספתא ונערכה "התאמה" עם כניסת החומר החדש. מכל האמור עולה:

- חומר קדום, או חומר מאוחר אינו בהכרח מביא לתוצאה של התייחסות המקור שבו החומר המאוחר למקור שבו החומר הקדום.
- הרי"ן אפשטיין מסכים¹⁰ שיש חומר קדום רב בתוספתא, ובכל זאת לדעתו, המוסבות הספרותיות היא של התוספתא שלנו אל המשנה שלנו.
- התוספתא שלנו מביאה¹¹ אליה את החומר הקדום כציטטה, ומטפלת בו ומתייחסת אליו, אבל אין התוספתא בסדרה שלפנינו, המקור הקדום.

9 ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא.

10 כמוהו גם ח' אלבק, מחקרים בברייתא ותוספתא ויחסן לתלמוד, פ"ד, עמ' 150, כפי שיבואר להלן בגוף הדברים, אלא שלפי ח' אלבק, תוספתא שיש בה חומר קדום, שווה למשנה, אינה מאוחרת למשנה אבל גם אינה קדומה למשנה.

11 עיי' ש' פרידמן, מבוא לתוספתא.

- האפשרות שפעמים המשנה מתייחסת אל התוספתא, אינה עולה כלל לדיון. בעקבות מחקריו של ש"י פרידמן, ולאור ממצאי מחקרי על מס' קידושין, יש סבירות גבוהה:
 1. פעמים לא מועטות, המשנה שלפנינו היא זו שמתייחסת לתוספתא שלפנינו.
 2. בקובץ התוספתא שלפנינו מעורב חומר ישן עם חדש. עלינו לטפל ולראות **כל הלכה והלכה בתוספתא פיחידה עצמאית**, לדון בה ובמקבילתה שבמשנה, ואזי לבדוק את היחס שביניהן.
 - ממחקרי בקידושין עולה שביותר ממחצית ממקבילות אלו (29 לעומת 22) אכן יש סבירות, שההלכה במשנה היא זו שמתייחסת להלכה המקבילה בתוספתא.
 3. עולה, שאין רק דרך התייחסות אחת בהלכות שלפנינו במשנה ובתוספתא, **הן בהלכות הקדומות והן בהלכות החדשות יותר**, אלא קיימות שתי סוגי התייחסות. כאמור, בלמעלה ממחצית יש התייחסות של ההלכה שבמשנה להלכה שבתוספתא, ובפחות ממחצית יש התייחסות של ההלכה שבתוספתא להלכה שבמשנה. יש לציין שנמצאו הן התייחסויות של עריכה (לרבות עריכה פרשנית) והן של פרשנות ובקורת.
 - אמנם יש מעוט של מקבילות, שבהן הקביעה מי מתייחס למי קשה להכרעה.
 4. קובץ התוספתא שלנו, 'סודר' אחרי שנערכה המשנה,¹² לרבות הוספות מאוחרות ואף אמוראיות בקובץ שלפנינו. ולכן יש התייחסות של הקובץ למשנה שלנו.
 5. התוספתא שלפנינו אינה רק אוסף של הלכות שונות עתיקות וחדשות יותר וסידורן על ידי מסדר הקובץ לרבות הבאת הלכות ממקומות אחרים לקובץ של מסכת קידושין, אלא כנראה, ישנו גם סידור מוקדם יותר של כל ההלכות העצמאיות¹³ על ידי 'מסדר' קדמון.

ג. שיטת ש' ליברמן לגבי יחס משנה ותוספתא

ש' ליברמן הוא החוקר העקבי ביותר לגבי מקבילות משנה ותוספתא, בקביעה שהתוספתא תמיד היא זו שמתייחסת למשנה. לעיל בגוף הדברים

12 לפי ח' אלבק, מחקרים בברייתא ובתוספתא, עמ' 88 ושם הערה 1, קובץ התוספתא נערך על ידי אחרוני האמוראים בא"י.

13 כלומר, אפילו ההלכה היחידנית, ייתכן ועברה התערבות בניסוחה, עוד לפני שנאספה על ידי מסדר הקובץ, לתוך הקובץ. אמנם ניתן לומר שאת ההתערבות, ערך מסדר הקובץ, אבל מסופקני בכך. ועיין להלן בגוף הדברים בשיטתו של ש"י פרידמן לגבי **עריכה פעילה**.

הובאה השפעתו של ר' דוד פארדו על שיטתו של שי ליברמן בפירוש התוספתא, וגם לעניין היחס שבין התוספתא והמשנה. שי ליברמן אף קובע שהתוספתא מצטטת את המשנה פעמים רבות הן במובאה מדוייקת, הן במובאה שלמה, הן בפיסקה חלקית והן בפיסקה מקוטעת. הוא אף טוען שיכולה להיות תופעה שהתוספתא הביאה את הציטט ללא כל התייחסות נוספת.

במבוא לתוספתא כפשוטה ח"א (זרעים), עמ' כב הוא מביא את כללו של רבינו תם: ' וכבר הניח רבינו הגדול רבינו תם את **היסוד**: **דרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת**¹⁴ **מן המשנה לזכרון דברים**¹⁵. שי ליברמן¹⁶ מבאר את דברי ר"ת: 'וגם ר"ת אומר **שהתוספתא מפרשת את משנתנו** אלא שתפסה רק את **הפיסקא** "אחת ארוכה ואחת קצרה", אעפ"י שהיא **אינה מובנת כשהיא לעצמה**, בלי משנתנו שהזכירה מקודם לכן את ברכות ק"ש, מפני שאין כאן אלא **פיסקא קטועה**¹⁷. ולפי זה דברי **המשנה שבתוספתא הן פיסקות של המשנה**, והסופרים עשו בהן כבשלהן, ברצותם האריכו וברצותם קיצרו, כדרכם גם בירושלמי. שם: ¹⁸ 'וכן דרך התוספתא לשנות קבוצות שלמות'¹⁹ של הלכות, אעפ"י שמקצתן שייכות לעניינים שונים, והתוספתא²⁰ חוזרת על כל הקבוצה בכל מקום שרק חלק מן הקבוצה שייך לעניין. ושם: 'ונמצאנו למדים שאם אנו מוחקים מקבוצה כזאת הלכה שאינה מתייחסת לעניין שלפנינו אלא לעניין אחר, אין כאן הגהה אלא פירוש: כלומר **שהתנא**²¹ הכניס לכאן הלכה אחרת הנופלת למקום אחר ולעניין אחר, מעין האשגרות המצויות במשנה, בירושלמי ובבבלי.

14 ר"ת מדבר על מובאה חלקית, ולא על התופעה של **משנה שלמה**, ועוד, תכלית דרך זו, לפי ר"ת היא **לזכרון דברים**, ואילו כשיש מובאה שלמה ללא כל הסבר או התייחסות אחרת, אין לכאורה **תכלית** בהבאת המובאה.

15 מובא בשיבולי הלקט, מהדורת שי באבער, וילנא תרמ"ז, ירושלים תשכ"ב, סימן כח עמ' יד. ונדפסה בפעם הראשונה ע"י ברלינר משבה"ל כ"י בכבוד הלבנון ש"ה, פריס תרכ"ח, עמ' 612 (שי ליברמן, תשלום תוספתא, עמ' 21). שי ליברמן שם הערה 41: 'ענין מ"ש בתשלום תוספתא, עמ' 21, ולהלן ריש עמ' 6.

16 שם, עמ' 6.

17 מושג שחידש שי ליברמן. אמנם ניתן לפרש את דברי ר"ת: 'לזכרון דברים', כמשמעם, להזכיר לנו על מה מוסבים דברי התוספתא, כלומר במילים אחרות, המובאה מן המשנה היא כדי לאפשר לתלות את המשך הדברים בתוספתא - במשנה.

18 מבוא, עמ' כב.

19 כאן, איננו עוסקים בקובץ התוספתא, שנוצר כנראה מצירוף כל אותן **קבוצות שלמות של הלכות**, אלא בהלכה היחידנית. וכן איננו עוסקים בכל הלכה יחידנית שבתוספתא, אלא באותן הלכות שיש להן מקבילה במשנה קידושין.

20 כנראה כוונתו לקובץ התוספתא, וענין לעיל הערה 17.

21 וייתכן וזה פועלו של 'מסדר' הקובץ או הקבוצה.

באשר לקובץ התוספתא, מעיר שם, ש' ליברמן שאין להתחשב בחלוקה להלכות שבתוספתא שלפנינו, ובכתבי יד שונים יש חלוקה שונה, ובלשונו: 'וחלוקה זו לא לא יצאה מידי המסדר'²² הראשון, ואינה אלא חלוקה מעשית כדי להקל על הלומד, כמו שהוא אף במשנה'.

בעניין פסקאות המשנה שבתוספתא, טוען ש' ליברמן במבואו למועד, עמ' יד, שישנם השמטות של פסקאות שהשמיטו הסופרים, וגם להיפך, ישנם הוספות של פסקאות שהוסיפו הסופרים, ואין זה מקומם, ולכן הוא מסיק: 'ותכופות אין וודאות גמורה לאיזו משנה נסמכה הברייתא (ברייתת התוספתא) שלנו, וכל הקושיות מסתלקים מאליהם כשאנו חותכים את הברייתא לשתיים ומניחים שחציה הראשון סמוך לבבא אחת של משנתנו וחציה השני סמוך לבבא (או למשנה אחרת)'.

ש' ליברמן מקבל את גישת שתי המסורות, ובכך הוא מבאר את השינויים שבין כתב יד ע לבין כתב יד וינה, עיין מבואו לתוספתא כפשוטה מועד, וזו לשונו שם עמ' יד בהקשר לכתב יד ע: 'וכמעט וודאי גמור הוא שפעמים והיא תוקנה ע"פ מסורת הבבלי, ועדיין נשתמרו לנו בכתבי היד השונים שתי המסורות, מסורת א"י ומסורת בבלי'. שם הוא טוען, שהיות וסדר מועד נלמד בקביעות בשיבות בבבל, לכן בסדר זה יש לנו יותר שיטות בבליות, מאשר בסדר זרעים. ובהמשך הדברים הוא קובע: "מעתיק יש לדקדק ולהזהר הרבה, לפני שאנו מחליטים לפרש את התוספתא ע"פ שיטת הירושלמי בלבד, ובכמה מקומות אינה מתפרשת אלא ע"פ שיטת הבבלי, והיא נשנית ע"פ המסורת שלו. ושם: 'ברם בדרך כלל נקטנו בשיטת הראשונים שהתוספתא מתאימה הרבה יותר לשיטת הירושלמי מאשר למסורת הבבלי'.

ש' ליברמן, במבואו לתוספתא כפשוטה מועד, סוף עמ' טו, דן ביחסו לשיטה המדעית במחקר ספרות חז"ל, והוא מקבלה ואינו מקבלה, ואלו דבריו: 'היתה תמיד לנגד עיני השיטה המדעית שקבעו החכמים בני ברית ושאינם בני ברית במחקר מקורות עתיקים... ברם אף בזה אנו זקוקים לזהירות מרובה, ההנחה המדעית שהגירסא הקשה יותר היא לפעמים האמיתית, בוודאי ובוודאי נכונה. אבל האחרונים הפריזו והגזימו בשימושה... עלינו לזכור שעדיין מספר השגיאות המיכניות עולה במניינו על הגירסאות המקוריות הנכונות שאינן מובנות בסקירה ראשונה'.

22 גם ש' ליברמן מתייחס למסדר ולא לעורך.

שם, עמי טז הוא מעיר: 'דרכי המדע אינן אלא כלי אומנות בידי האומן. כשהכלים הללו נופלים לידי הדיוטות, הרי בכלים יכולים לקלקל ולחבל הרבה יותר מאשר בידיים ריקות, ואין אנו כמזהירים, אלא כמזכירים אף לעצמנו'.
 שם ש' ליברמן קובע עיקרון בדרכי מחקרו ופירושו את התוספתא: 'ברם הרוב המכריע של הפירושים המצויים בספר זה, אינו מיוסד לא על נוסחאות חדשות ולא על הגהות, **אלא על היסוד שקבעו רבותינו הראשונים והאחרונים**, והיינו נסיון מתוך יגיעה להבין את העניין מקרב הספר עצמו ומתוך שאר ספרי חז"ל.²³ דברים אלו מצויים גם בסיום דבריו במבוא לתוספתא כפשוטה ח"א (זרעים), עמי כב: 'ואנו מסיימים בפרדוקס, שלמרות כל הכללים שהצענו לעיל, הרוב המכריע של הפירושים המצויים בספר זה, אינו מיוסד לא על נוסחאות והגהות, אלא על הבסיס שקבעו רבותינו ז"ל הראשונים והאחרונים, והיינו התאמצות והשתדלות להבין את העניין מתוך הספר עצמו ומתוך שאר ספרי חז"ל,²⁴ ואף בכמה וכמה מקומות שהמפרשים מגיחים את הנוסח יישבנו אותו בלי שום הגהות'.

במחקרי על קידושין, ניסיתי לאמץ דרך זו של הבנת העניין מתוך הספר, כלומר מתוך הטקסט עצמו, אלא שרבותינו התחשבו ובצדק **במסורת התורה שבעל פה**, ואני הלכתי בעיקר לפי פשוטו של טקסט, הן מתוכו והן מתוך השוואתו למקבילות שאר המקורות התנאיים. כמובן תוך כדי עיון והכרה של דברי התלמודים.

ש' ליברמן מדגיש שהוא השתמש בביאורו על התוספתא לא רק במקורות התנאיים, אלא גם בדברי הראשונים. וזו לשונו:²⁵ 'בביאור הארוך דנתי באריכות גם בברייתות שבירושלמי ושבבבלי המקבילות לתוספתא וגם בדברי הראשונים. רציתי לתת סקירה על התפתחות ההלכות היוצאות מן התוספתא בדברי רבותינו הקדמונים עד זמנו של ר"י קארו... ונקוט כלל זה בידך השיטה הפילולוגית והדיון ביחס לקצות החושן, ביחס לראשונים וביחס לתלמודים הוא שונה בהחלט. ומי שאינו מכיר את דרכי המתשבה והדיון של התלמוד לא יבין את ההבדל בין **אמת** ובין פלפול'.

כלי עזר נוספים להבנת התוספתא הם:

23 ש' ליברמן מצטט דברים אלו בסוף מבואו לתוספתא כפשוטה ח"ו (נשים), ומוכח שעניין יסוד זה, חשוב לו ביותר.

24 כאמור בגוף הדברים, התייחסתי בעיקר למקורות התנאיים, ולא לכל ספרי חז"ל.

25 מבוא לתוספתא כפשוטה, ח"ו (נשים), עמי יז.

- התוספתא עצמה במקומות בהם יש ברייתות כפולות,²⁶ ואזי יש מקרים בהם ברייתא מתוקנת במקום אחד עוזרת לפענח את אותה הברייתא במקום אחר שם היא משובשת.
- השוואה בין הירושלמי לתוספתא.²⁷
- הנוסחה של התוספתא כפי שהיא מצויה בראשונים.²⁸ לשיטתו, הנוסח שאצל הראשונים, פעמים שהוא עדיף על הנוסח שבתוספתא שלפנינו, היות והם היו קרובים יותר בזמן אל חיבור התוספתא שלפנינו, והיו להם כתבי יד של התוספתא, שכנראה לנו אין. לדעתו²⁹ הגאונים³⁰ והראשונים הכירו וידעו³¹ את התוספתא שלנו, והיא היתה שגורה בפייהם. ולא רק זאת, אלא שהגאונים והראשונים³² הביאו את התוספתא להלכה, ופירשו לפיה ברייתות שבבבלי.

- 26 שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"א, עמ' 5.
- 27 שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"א, עמ' 2. ושם הוא מעיר שכבר הראשונים העירו על ההתאמה שבין התלמוד הירושלמי והתוספתא, וזו לשונו: 'כי כבר הראשונים עמדו על ההתאמה הגדולה שבין הירושלמי והתוספתא, ושם: 'וכן כותבים תלמידי רבינו יונה לכתובות כא ע"א: ובקיאין היו בעלי תלמוד ירושלמי בתוספתי שבידינו כי הם מצויות בירושלמי באותו הלשון בעצמו'. וכן שם, עמ' 3: 'ולעיתים מאשר לנו הירושלמי את הנוסח הקשה בתוספתא ומלמד אותנו שלא להגיה את הגירסא הקשה'. וכן שם, עמ' 4: 'הרי לנו עדות שני כתיי של התוספתא, הירושלמי ועדות הרשב"א שכן היה לפניו בין בתוספתא ובין בירושלמי. ושם: 'ויש אשר אנו מבררים את פירוש הדברים רק ע"פ הירושלמי בכ"י והתוס' בכ"י'.
- 28 שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"א, עמ' 1. הוא מצטט את הראב"ד, הלכות פרה אדומה, פ"ז ח"א: 'א"א זה התוספתא מצאתי אותה בשני ספרים בהפך וכו', וכן ראב"ד, הלכות כלים, פט"ו ח"ה: 'יך מצאתי בתוספתא בשתי נוסחאות שלא כדבריו'.
- 29 שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"ב, עמ' 7, 11, 12, ושם לשונו: 'ונאמנים עלינו דברי רש"י באיגרתו (הוצאת לוי עמ' 42, בנוסח הספרדי, והוא הנכון במקרה דנן): ובתור הכי אקבעון ספרא וספרי ותוספתא דגרסי להו רבנן, ועד השתא הכי תקנתא'.
- 30 ואילו לגבי התלמוד, מקבל שי ליברמן את קביעת החוקרים, שכאשר מתוך גירסת התוספתא עולה שלא כפירוש התלמוד את המשנה או את הברייתא, מוכח שהתלמוד לא הכיר את התוספתא הזו, או שהכיר אותה אבל לא הכיר בה, כלומר לא התחשב בה, עיין מבוא לתוספתא כפשוטה, ח"ג (מועד), עמ' יג.
- 31 שי ליברמן חולק על ר"י אפשטיין, הטוען, שבעל הלכות גדולות לא הכיר את התוספתא, אלא התייחס להלכה שבה דרך ספר המעשים, עיי תרביץ ש"א סג, עמ' 146. ואילו ליברמן טוען, שבה"ג שאב את דבריו ישירות מהתוספתא.
- 32 שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"ב, עמ' 15.

במקום אחד³³ במבואותיו, דן ש' ליברמן בעניין יחס המשנה והתוספתא, וזו לשונו: 'אמנם **לפעמים התוספתא אינה נסמכת למשנה שלנו** - למשנה של רבנו הקדוש, אבל **ברובה המכריע היא קשורה במשנתנו**'.

שם הוא דן במקרים שאין התוספתא מתייחסת למשנה, אלא היא מקור עצמאי הן גם בדברים שאינם במשנה. ושם הוא מעיר שאלו מקרים שהם **מיעוט** בקובץ התוספתא. כלומר גם במקום שהוא משייך את התוספתא למצב של יוצא מהכלל, הרי אין זה יוצא מהכלל מהסוג שבו המשנה מתייחסת לתוספתא, אלא זה יוצא מהכלל, בכך שהתוספתא אינה מתייחסת למשנה, אלא היא עצמאית. עולה מכך שכלל לא עולה על דעתו של ש' ליברמן, שיכול להיות מצב שבו המשנה תתייחס אל התוספתא. לדבריו, הכלל הוא שהתוספתא מתייחסת אל המשנה, ובאותם מקרים מועטים שלא נמצא יחס זה, הרי לפנינו תוספתא שאינה מתייחסת למשנה, אלא היא עצמאית.

שם אומר ש' ליברמן, שעובדת היות רובה של התוספתא קשור למשנתנו, מחייבת התעמקות במשנה, כלשונו: '**וראשית כל** עלינו לחדור לתוך עומקי המשנה לפני שאנו נכנסים ללמוד את התוספתא'.

על פי ממצאי בקידושין³⁴ שביותר ממחצית מקבילות המשנה והתוספתא, דווקא התוספתא היא החומר המקורי יותר, והמשנה היא זו שמתייחסת למקבילתה שבתוספתא, עולה שיש לחדור לתוך עומקי התוספתא בד בבד עם החזירה לתוך עומקי המשנה. וחזירה זו זמנית זו, היא שתסייע בידי הלומד לברר את היחס הנכון שבין מקבילות המשנה והתוספתא.

ד. עקרונות מבוא לתוספתא בכתביו של ש' ליברמן

ש' ליברמן שאף לכתוב מבוא שלם ומלא לתוספתא ופעמים לא מועטות הוא אומר זאת בכתביו. כנראה עמדה לפניו עבודתו של רי"ן אפשטיין בקשר למשנה, והוא רצה להעניק לנו חיבור חשוב שכזה, גם לתוספתא. שיי פרידמן, תלמידו המובהק, מעיר במבוא לפסח ראשון (פתח דבר), שלעומת רי"ן אפשטיין שהעדיף להתחיל במבואות לספרות חכמים, ומשם לצאת לפירוש ונוסח המשנה, ש' ליברמן העדיף להתחיל בפירוש התוספתא³⁵ ואחר כך ליצור מבוא שלם. אנו הם אלו שהפסידו, שמחשבתו הטובה לא עלתה בידו.

33 ש' ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"ד (לטהרות), עמ' יא.

34 גם ממצאי מחקריו של ש' פרידמן ביחס מקבילות המשנה והתוספתא, מביאים למסקנה זו.

35 ואולי משום שלמשנה ישנם פירושים רבים וטובים, ואילו לתוספתא ישנם מעט פירושים, לכן בחר ש' ליברמן בדרך הפירוש וזיכה אותנו ביצירת ענק.

כוונתו לכתוב מבוא כללי מצויה במבוא לתוספתא ראשונים, ח"א, עמ' 1: **'ובמבוא הכללי** אשתדל אי"ה לנגוע ביחס הכללי בין כתי"י השונים שבידינו ובין הפסקאות שבראשונים'. ובלשון תפילה, במבוא לתוספתא ראשונים, ח"ד,³⁶ עמ' כד: **'ותפלה בפי שיזכני ה'** לפתור את השאלות האלה וכיוצא בהן **במבוא הכללי לתוספתא**.³⁷

למרות שלא זכה להוציא מבוא כללי לתוספתא, דברי מבוא לתוספתא מצויים בכתביו, במבואות לתוספתא כפשוטה ח"א (לזרעים), ח"ג (למועד), ח"ו (לנשים), וכן במבואותיו והקדמותיו לתוספתא ראשונים. חיבורו 'תשלום תוספתא', כל כולו הוא עקרונות של מבוא. אף בפירושו לתוספתא בביאורו הארוך, לא נמנע ש' ליברמן להציג עקרונות של מבוא, ואנו יכולים ללמד מהם על שיטתו בתוספתא בכלל, ולעניין יחס מקבילות בפרט, כפי שבקצרה הובא לעיל.

אוסף בתימצות מספר עקרונות מבוא המצויים בתשלום תוספתא שלו:

- המילה **תוספתא** בפירושי הראשונים, פעמים רבות מתייחסת לתוספתא שבתלמוד, ולא לקובץ התוספתא שלנו.
- לעיתים קרובות המילה **תוספתא** היא שיבוש של המילה **תוספות**.
- פעמים ישנם פיסקות משובשות אחרי המילה **תוספתא**.
- יש איזכורים של **תוספתא** בראשונים, ואין אנו מוצאים זאת בקובץ התוספתא.
- תוספתא שהראשונים העתיקה מראשון אחר ולא בדקו את מקור הדברים.
- פעמים מובאת פיסקה בשם התוספתא, ואין היא משם, אלא היא מימרא של אמורא בירושלמי, או היא ברייתא במסכתות קטנות, או חיצוניות, או מגאונים.
- יש הוספות מאוחרות בתוספתא שאינן מעצם התוספתא. יש שהיו רק לפני הראשונים, יש הקיימים כיום רק בתוספתא שלפנינו, ויש שהיו לפני הראשונים והם גם בתוספתא שלנו. ויש כאלה שהם בכתי"י מסוים ואינם בכתי"י אחר.

36 שם, עמ' 2, הוא מציב תכנית ליצירת **מסורת התוספתא**: 'שנחוצה לנו מסורת התוספתא מקיפה ומלאה, ציונים למקבילות בספרות התנאים והאמוראים. נחיצות הדבר ידועה לכל בר בי רבי. ואותה אכן זכה לממש עם השלמת חיבורו: תוספתא כפשוטה, הן מסורת התוספתא ופרוש קצר, והן בביאור הארוך שלו שבו פעמים רבות הוא מרחיב ודן בענייני מסורת התוספתא.

37 עיין גם מבוא לתוספתא כפשוטה, ח"א (זרעים), עמ' כב, וזו לשונו: 'אלו הם ראשי פרקים גרידא לשיטת הלימוד בתוספתא, ונסביר ע"ז בפרוטרוט, ברצות ה', **במבוא הכללי**.

- יש משניות שהראשונים הביאום בתור תוספתא.

ה. שיטת ש"י פרידמן לגבי יחס משנה ותוספתא

ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא, עמ' 21: 'עיוננו יערך על מקבילות המשנה והתוספתא לפרקים של מסכת פסחים שנקראו בימי הגאונים או הראשונים "פסח ראשון". לא צמצמנו את הדיון למקבילות קרובות מאד, ועסקנו אף במקבילות חלקיות'.³⁸ ושם: 'יש כאן מקום לציין שמצאנו בהלכות של התוספתא מקבילות קדומות יותר או מקוריות יותר מן אלה שבמשנה. והאלה, הלכות המשנה, נושאות לפי השוואה זו אופי מעובד וערוך יותר. על פי מגמות סבירות של עריכת המשנה'.

באותן מקבילות³⁹ של משנה ותוספתא, בהן המשנה מתייחסת אל התוספתא, רואה ש"י פרידמן עריכה ועיבוד של מסדר המשנה. ואמנם הגיוני שעורך קובץ שלם כמו המשנה, יהיה הוא זה שבגלל מגמות עריכה אכן יש מלשון ההלכה המקורית והקדומה. אבל לא ניתן להתעלם מכך שבעיני חוקרים רבים, רבי לא נתפס כעורך המשנה במונח הרגיל של עורך, אלא כמי שעשה פעולת איסוף של חומר שהיה לפניו, והוא הביאו כמו שמצאו. לפיכך פעולת השינוי מההלכה המקורית שבתוספתא נעשתה כבר בעת אמירת אותה הלכה בבית המדרש שבו הובאה הלכה זו.

מציאות של הלכות קדומות ומקוריות בתוספתא עולה גם מהמחקר על קידושין, וממילא עולה המסקנה שיש משנה המוסבת ומתייחסת לתוספתא. אבל בשונה, נראה לי שיש לדון, כאמור לעיל, בכל הלכה והלכה שבמקבילות

38 ההדגשה שלי. וכן בהמשך, בציטוטים ממנו. וכך נהגתי גם בציטוטים מחוקרים אחרים. עסקתי בבדיקת היחס שבין המקורות התנאיים, אף כשהדמיון בין המקורות הוא מועט, ר' להלן.

39 עיין ש"י פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 101, 102, שם עולה מדבריו, שבהלכות המקבילות שבמשנה ותוספתא, ההלכה שבתוספתא היא המוקדמת, ואילו ספרות חכמים בתוספתא שאין לה מקבילה במשנה, אכן היא מאוחרת למשנה.

לפי ממצאי המחקר בקידושין, גם בהלכות מקבילות, (ובקידושין רוב החומר הוא של הלכות מקבילות במשנה ובתוספתא), נמצא שפעמים אכן ההלכה שבתוספתא היא המוקדמת והמקורית, ופעמים ההלכה שבמשנה היא המוקדמת והמקורית.

שם, מביא ש"י פרידמן, שההלכה המקבילה שבתוספתא, היא שווה למשנה קדומה. למה לא אמר, שהתוספתא עצמה, היא המשנה הקדומה, כפי שאכן נראה מדבריו כאן? ייתכן ודבריו במבוא באנגלית משקפים את דעתו אז (1993, למרות שהובאו לדפוס יותר מאוחר), אבל בדבריו למבוא לתוספתא אכן הוא טובר שתוספתא זו היא המשנה הקדומה. שכלול הגישה מתבטא גם בדבריו כאן על משמעות העריכה הפעילה, ממנה עולה שההתפתחות במשנה המקבילה שלפנינו, היא פועלו של העורך - המסדר, ולא של אומר ההלכה שבמשנה. ועיין עוד בגוף הדברים.

בנפרד, ולפיכך לא פעולת עורך המשנה⁴⁰ יש כאן, אלא סידור ההלכה היחידנית שבמשנה, מול ההלכה היחידנית שבתוספתא. מסדר - עורך המשנה, ראה לפניו את ההלכות שבמשנה והציאן פלשונן, ובוה⁴¹ כרי"ן אפשטיין, שהמשנה היא הקודקס המשפטי הרשמי שנדון בבתי המדרש השונים במשך הדורות. וכן יש כאן ראייה של שכבה⁴² מול שכבה כפי שטוען א' גולדברג, אלא לא מנקודת המוצא שלו, שתמיד השכבה בתוספתא תפרש את השכבה המקבילה לה במשנה, אלא ישנם פעמים שיש התייחסות אחרת, או של שכבה שבמשנה לשכבה קודמת שבתוספתא, או של שכבה בתוספתא לשכבה קדומה שבמשנה.

אמנם בסיכום הדברים, שם במבוא לפסח ראשון, (מבוא לתוספתא), ש"י פרידמן אינו חוזר ומדגיש את עניין העריכה של עורך קובץ המשנה, אלא קובע, ובצדק, שכאשר במקבילות משנה ותוספתא, תוספתא קדומה לפנינו, הרי יש למצוא יחס של התפתחות במשנה. וזו לשונו שם: 'יש מקומות שאתה חייב לומר תוספתא הלכה בפני עצמה היא ללא מוסבות ספרותית על המשנה. הלכה עצמאית זו, כשתעמיד אותה מול המשנה, ותדרוש בייחסי מוקדם ומאוחר שביניהם, תוכל למצוא סימני היכר מובהקים לקדימות ההלכה שבתוספתא. העמידה על היחס הזה אף פותחת לפנינו קטיגוריות של התפתחות ועיונות, לשונות ומוסדות ההלכה שהן נדחקות או מוסתרות כשתחייב כל תוספתא ותוספתא להיות פירוש על המשנה.'

ליחס מקבילות התוספתא והברייתות, טוען ש"י פרידמן, בתוקף, שהיחס הוא יחס של עריכה.⁴³ וזו לשונו: 'על פי כל המקומות שעסקנו בכך מסקנתנו היא חד-משמעית: אין הברייתות של הבבלי המקבילות לתוספתא משקפות מסורת אחרת. אדרבה, בעיקר הן קרובות מאד למקבילותיהן שבתוספתא. תוכן, סדר, לשון ומבנה. ההבדלים הם על-פי-רוב נקודתיים. ונובעים ממגמות עריכתיות... הברייתות שבבבלי משקפות מגמות של ביאור ופרשנות, הרמוניזציה (בעיקר ללשון המשנה!) ועיבוד על-פי סממנים ספרותיים שונים.'

דחיית אפשרות של שתי מסורות, אכן נראית סבירה, ובהמשך הדברים אדון בעניין שתי מסורות. אבל מהו ההכרח לומר שהעריכה ואו ההתפתחות נעשתה

40 ח' אלבק סובר שכפי שיש עורך למשנה, כך יש גם עורך לקובץ התוספתא שלפנינו.

41 ובדומה, ח' אלבק, אלא שלא לבק הקודקס של המשנה, הוא קודקס המשמר את המשנה מבתי המדרש השונים, כפי שנשנתה בהם, ומגמת עורך המשנה היתה לשמר, ולא להכריע כמי ההלכה.

42 במקום שכבה, אני מעדיף להתייחס למינוח: הלכה.

43 מבוא לתוספתא, שם מביא ש"י פרידמן ביבליוגרפיה בנושא זה, ומציין את ב' דה-פריס שמביא סקירה על המחקר בנדון. ובאריכות יתר עוסק בכך ש"י פרידמן במבוא לברייתות.

שלא בימי התנאים, ולתלות אותה בעורכים מאוחרים. הברייתות שבתלמודים אינם חלק מקובץ מקיף של כל ברייתות הבבלי או הירושלמי, ולפיכך אין עורך אחד לברייתות אלו. אמנם תתכן התערבות של עורך (עורכים) של התלמוד הבבלי גם בניסוח הברייתות שבבבלי, וכנראה שאכן הבבלי מרשה לעצמו יתר חופש מאשר מסדר התלמוד הירושלמי. אבל אין מניעה מהיות שינויים שנעשו על ידי אומר (שונה) הברייתא בבית המדרש. כפי שמצאנו משניות המוסבות על התוספתא ושתנאים הם אלו שהתייחסו לתוספתא, כך ישנם ברייתות שבבבלי המתייחסים אל התוספתא, ושהתנא עצמו הוא זה שמעבד או מעדן או מקרב את ההלכה ללשון המשנה. ויתרה מזאת, במחקרי על קידושין, נמצאו מספר הלכות בברייתות שבבבלי, אמנם לא רבות, שדווקא ההלכה שבברייתא היא החומר הקדום לעומת ההלכה שבתוספתא, ואף ישנם מקרים בהם ההלכה שבברייתא הבבלי היא עתיקה וקדומה גם להלכה המקבילה לה שבמשנה. אי לכך באותם מקרים ניתן לומר שהתוספתא ו/או המשנה הם מוסבות על הברייתא שבבבלי. באשר ליחס מקבילות תוספתא ומכילתא, טוען ש"י פרידמן,⁴⁴ שכאן החומר הקדום לא נמצא בהכרח בתוספתא, ואכן באותן מקבילות בהן עסק, הוא מצא את החומר הקדום והמקורי, דוקא במכילתא.

במקבילות התוספתא והברייתות שבמדרשי הלכה שמחקרי על קידושין עסק בהן, נמצא שפעמים אכן החומר הראשוני מצוי בספרי⁴⁵ ובספרא, ופעמים להיפך שאכן החומר הראשוני נמצא בהלכה שבתוספתא.

לעניין **שתי מסורות**, כפי שהוזכר לעיל בגוף הדברים, ש"י פרידמן מעדיף את גישת **שינויי עריכה**⁴⁶ על פני גישת החוקרים שקיימות שתי מסורות שונות מזמן קדום. במושג זה של שינויי עריכה הוא עושה שימוש רב. הדבר נכון הן ביחס מקבילות ברייתא ותוספתא, הן ביחס כתבי היד של התוספתא, הן ביחס כתבי היד של המשנה והן ביחס כתבי היד של הבבלי. ש"י פרידמן מדבר על 'עשיית שינויי פיתוח ועריכה, קידום ושיכלולי, ושם הוא מחדש ביטוי נוסף: **עריכה**

44 מבוא לתוספתא.

45 יש מקום לבדוק האם היחס של מקבילות תוספתא ומכילתא אכן שונה, והאם במקבילות אלה, אכן נכונה תמיד מסקנתו של ש"י פרידמן. במבוא לברייתות, עמ' 198, דן ש"י פרידמן ביחס הברייתא שבבבלי לספרא, ומביא את הגישה של שתי מסורות, ואת גישתו הוא, של עריכה פעילה בבבלי, שם הוא מביא ראשונים כגון הראב"ד, שכבר העלו שתי אפשרויות אלו.

46 מבוא לתוספתא.

סגנונית פעילה'. בעניין זה, הרחיב במאמרו⁴⁷ במבוא על הברייתות שבבבלי, ושם⁴⁸ הוסיף: 'עריכה'⁴⁹ פעילה של סגנון ותוכן הנעשית אגב המסירה'. שיי פרידמן⁵⁰ טוען שספרות התנאים שאינה בתלמוד הבבלי היא שמרנית, ואילו זו שבבבלי היא פעילה ויצירתית. הברייתא שבירושלמי, עדיין שמרנית, אבל כבר יש בה שינויים. אופן ההתפתחות הוא כזה: תוספתא (שמרנית) ← ברייתא שבירושלמי (פעילה אבל עדיין קרובה לשמרנית) ← ברייתא שבבבלי (פעילה ויצירתית). שם הוא מדבר על שינויי מסירה.⁵¹

בשילתו⁵² את גישת שתי המסורות או שני המקורות, נשען שיי פרידמן על הטיעון: 'שהרי לנו אין שום צורך ושום סיבה להרבות מקורות ולתלות את צורת הברייתות שבבבלי שלא בתהליכי הבבלי עצמו אלא במקור אחרי. לטענתו, קבלת הגישה של עריכה פעילה, פותרת את שינויי הסגנון והתוכן המצוי במקבילות הברייתות שבבבלי, וכל המצאתה של גישת שתי המסורות, לא נבעה אלא משום החסתייגות מקבלת הגישה של עריכה פעילה. וזו לשונו שם בסיכום העניין: 'וכל עצמו של הרעיון של שני מקורות' לא צמח אלא מתוך היסוס והימנעות מלייחס למאן דהו עריכה פעילה והטלת שינויים בכוונה ומדעת. לכשנתגבר על מחסום זה אין שום סיבה להרבות מקורות, ולהדחות את התופעה לשלב קודם. ואדרבא, הרי עיינו רואות שטיפול יצירתי במקורות ספרותיים הוא תכונה יסודית של הספרות התלמודית, ושל התלמוד הבבלי עצמו יותר מכול'.

47 עטרה לחיים (ר' לעיל הע' 3) עמ' 163 ואילך.

48 שם, עמ' 165. ועיין שם, עמ' 166 הערה 7, כאן ציין בפירוט מלא את מלוא מאמריו העוסקים בגישה זו. שיי פרידמן, מבוא לברייתות, עמ' 197 - 199, מביא שאף רי"ן אפשטיין הוא מחסידי הגישה של שתי מסורות, במספר מקומות מציע את הגישה של שינוי הסגנון, שהיא בעצם תחילתה של העריכה הפעילה.

49 כאן הודגשו המילים, על ידי שיי פרידמן, להוציא מקומות אחרים, שההדגשות במובאות, הם שלי.

50 מבוא לברייתות, עמ' 197.

51 לכאורה מה לי שינויי מסורת קמאיים, ומה לי שינויי מסירה מאוחרים יותר. הדבר המהותי הוא אם אכן ישנו יחס בין המקבילות. כלומר שינויי המסירה אינם מנותקים מעקרון ההתייחסות שבין המקבילות. ואכן שיי פרידמן, שם סוף עמ' 197, מעיר דברים מעין אלו: 'עיקר העיקרים איננו השאלה בתוך איזה קורפוס נתהוו השינויים, אלא עצמם של שינויים אלה ומהותם-איכותם כשינויי עריכה ופיתוח'. כאמור בגוף הדברים, ניתן לומר שאכן העיקר הוא מהות ויחס השינויים, אבל אין הכרח לתלותם בעריכה של הבבלי, אלא ההתפתחות קיימת בעצם ההתייחסות של הברייתא אל מקבילתה קודמתה. גם בעצם המינוח של שיי פרידמן שינויי מסירה, מדובר לפי משמעותה של המילה מסירה, לשינוי התפתחותי קיים שהבבלי מקבל מהמוסר, גם כשהמסירה היא בעל פה. ולא מדובר בהתערבות של התלמוד הבבלי עצמו.

52 מבוא לברייתות, עמ' 198.

מובאה נוספת מדבריו, שיש בה תמצית המתודה של **עריכה פעילה**, שם, עמ' 192: 'לדעתנו הכרת דרכו של הבבלי להוסיף, לשנות, לנסח ולשכלל את לשון המקורות המובאים בו'.

נראה לי שיש מקום לקבל גישה אמצעית, ולומר שאמנם אין שתי מסורות שונות במקבילות, אבל גם אין הכרח לומר שהבבלי⁵³ הוא זה ששינה באופן פעיל את הברייתא שהוא מביא. השינוי אינו מסורת אחרת שפעמים כלל אינה מכירה את הברייתא המקבילה, אלא השינוי נעשה על ידי הברייתא עצמה מתוך התייחסות לברייתא המקבילה לה. למה לאחר את השינוי לתקופת האמוראים או אף לתקופת עורכי הבבלי? הרי ש"י פרידמן, עצמו, נוקט לגבי יחס המשנה והתוספתא, את ההתייחסות של המקבילה היותר מאוחרת למקבילה שקדמתה, ואם כן למה לא נטען, שגם המקבילה שבבבלי, היא זו שמתייחסת לתוספתא? כמובן רק במקרים בהם ברור לנו מבדיקת המקבילות, שהחומר בברייתא שבבבלי הוא מאוחר יותר. אבל באותם מקרים שנמצא שהחומר בברייתא שבבבלי הוא המוקדם יותר, אזי התוספתא היא זו שמתייחסת לברייתא שבבבלי. רעיון **העריכה היצירתית** עדיין יכול להיות קיים, והוא אכן קיים, גם בשיטת ההתייחסות (וודאי, הידיעה) של המקבילה האחרת, על ידי המקבילה עצמה. ומה לי לחפש את פיתוחה היצירתי על ידי עורך מאוחר, לבין עידונה ועיבודה על ידי הברייתא המקבילה.

כל זה אמור מבדיקת המקבילות: תוספתא וברייתא שבבבלי, כשניתן למצוא התייחסות ביניהן, אבל באותם מקרים שמתברר שהמקבילות שלפנינו לא הכירו זו את זו, אזי נפרש כאחת הגישות האחרות. כלומר שלפנינו שתי מסורות, וזאת אם תיתכן ואף קרובה לוודאי האפשרות, שהתלמוד הבבלי לא הכיר את המקבילה. או שכאן נקבל את שיטתו של ש"י פרידמן, ונעדיף לטעון שהתלמוד הבבלי אכן הכיר את המקבילה, אלא שהוא ערך שינויים הן בסגנון והן בתוכן. במבואו באנגלית, ישנו שיכלול נוסף של גישת העריכה הפעילה. שם⁵⁴ גם היחס שבין המשנה והתוספתא, כאשר החומר בתוספתא, הוא הקדום יותר, ויש לנו שלוש מקבילות: משנה, תוספתא וברייתא שבבבלי, הוא יחס של עריכה פעילה של המשנה ביחס לתוספתא, ואילו המקבילה שבברייתא שבבבלי, היא

53 האם הבבלי זה אמוראי הבבלי, או סתמא דבבלי, או העורכים? שאלה מעין זו שאל ש"י פרידמן עצמו ביחס לשאלת הכרת הבבלי את התוספתא שלנו, מבוא לברייתות, עמ' 193 והערה 104.

54 המבוא באנגלית, עמ' 104.

- עריכה פעילה מזערית יותר מאשר השינויים שבין המשנה והתוספתא, ויתרה מזו, הברייתא שבבבלי משתמשת בלשון המשנה שהיא הלשון המפותחת יותר. ואזי היחס הוא כזה: תוספתא ← משנה ← ברייתא שבבבלי. שם⁵⁵ הוא קובע כמה מתכונות העריכה הפעילה ביחס שבין המשנה והתוספתא:
- תכונת המשנה לשון קיצור, אמנם קיימים גם מקרים בהם יש מתכונת עריכה הפוכה, בהם המשנה האריכה בלשונה יותר מאשר מקבילתה התוספתא.
 - במשנה לשון הלכתית.
 - במשנה האחדת הלכות וסגנון.⁵⁶
 - שימוש המשנה בלשון המקור שבתוספתא בלשון אחרת, כגון שימוש בעברית במקום ביוונית.
 - המשנה משתמשת בלשון חכמים, לעומת התוספתא המשתמשת בלשון מקרא.
 - במשנה מושגים מופשטים.
 - התוספתא כבשאר מקורות קדומים, מעורה יותר במצבים הסטוריים קמאיים וכן בארץ ישראל ההסטורית.

ו. דעתם של חוקרים אחרים

חוקרים שבאופן אקראי ציינו מקבילות משנה ותוספתא שבהם המשנה היא זו שמתייחסת לתוספתא:⁵⁷

רי"צ דינר, על קידושין פ"ד מ"א ומ"ג ומקבילתה, תוספתא קידושין פ"ה ה"א וה"ב. וכן על מכות פ"ג מ"א ומקבילתה, תוספתא מכות פ"ד (ה) ה"ב והי"ד. עיין ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא. ונמצא⁵⁸ כמו כן בריצ"ד קדושין עמ' קפו,

55 עמ' 105.

56 גם במחקר על קידושין, בולטת תכונת התייחסות זו.

57 דוגמאות אלו מובאות משי פרידמן, מבוא לתוספתא, למעט היכן שצינתי מקור אחר. שם, מובא שא' בן יהודה קובע (לכל הפחות יש חשד), שלשון התוספתא היא המקורית והיותר קדומה, ואילו במשנה - רבי שינה וערך, ולא הביא את הלשון המקורית כמו שהיא היתה. וזו לשון א' בן יהודה, המבוא הגדול עמ' 66: והמסקנה העולה מכל זה לנו היא, כי בבחינת הלשון התוספתא היא מקור יותר נאמן להלשון מתחלת הזמן שנשארו לנו ממנו דברים על פה ועד זמנם של רבי ורבי חייה, ואלו המשנה, אעפ"י שבדאי גם בה באו הרבה דברים כהויתם כמו שנמסרו על פה, מכל מקום יש לנו מקום לחשד שידו של רבי נגעה בהם פחות או יותר. עיין א' וולפיש, מן הנעשה בתחום המשנה, נטועים (אלון שבות), תשנ"ה (ב), עמ' 123 ואילך; נטועים, תשנ"ו (ג), עמ' 93 ואילך; ותש"ס (ו), עמ' 99 והע' 20 - סקירה של דברי החוקרים בני ימינו בשאלת יחס מקבילות המשנה והתוספתא.

58 דוגמאות שמצאתים בדברי ריצ"ד, עיין לעיל הערה 57.

לעניין רשות הגבוה בכסף; שם עמ' קצ, לעניין מצוה התלויה בארץ; שם עמ' רב, לעניין תנאי כפול; שם עמ' רי, לענין עשרה יוחסין.
ר"ן אפשטיין, שבת פ"ב מ"ב ומקבילתה, תוספתא פ"ב ה"ג וה"ד. עיין ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא.
ח' אלבק,⁵⁹ כתובות פ"ד מ"ד ומקבילתה, תוספתא פ"ב ה"ב. עיין ש"י פרידמן, שם.
י' זנה, פאה פ"א מ"ג ומקבילתה, תוספתא פ"א ה"ה.⁶⁰ עיין ש"י פרידמן, שם.
ב' דה פריס, ב"ק פ"ט מ"ג ומקבילתה בתוספתא. וכן על ב"מ פ"ו מ"ו ומקבילתה בתוספתא. וכן על מעילה פ"ג מ"ו ומקבילתה בתוספתא. עיין ש"י פרידמן, שם.
מ"ש פלדבלום, על גיטין פ"א. עיין ש"י פרידמן, שם.⁶¹

59 שיטתו המתודולוגית של ח' אלבק לעניין יחס משנה ותוספתא, מובאת במבואו של ש' פרידמן לפסח ראשון (מה שקראתיו - המבוא לתוספתא). היא לקוחה מהפרק האחרון של: מחקרים בברייתא ותוספתא וייחסן לתלמודים. שם עמ' 150, הוא מאפיין את קובץ התוספתא ואחד הדברים שיש בה הם: 'הלכות שבמשנה בנוסח אחר, ופעמים בשיטה אחרת המתנגדת למשנתנו, וכמה מנוסחות אלו ישנים הם' ומיד הוא מעיר שם: 'הסוג האחרון חשוב לאופי התוספתא ויחסה למשנה'. מכאן ברור שיש גם חומר ישן בתוספתא, ואולי היינו מסיקים, שלכן יש משנה המתייחסת לתוספתא. אבל אפשרות זו אינה עולה על דעתו של ח' אלבק, ובאותו עמוד הוא מדגיש: 'מעשה נוכח לדון על טיב המקורות שהיו לפני העורך (של התוספתא - י.פ.), ונאמר: במקומות שיש לפנינו ענין שלם ומאוחד, וביחוד במקום הכולל בתוכו גם הלכות מן המשנה בלי הוספות, הברייתות הן ישנות ונובעות ממקורות שווים למקורות המשנה'. כלומר המסקנה המירבית הנובעת מהיות חומר ישן בתוספתא מובילה לקביעה שהמקור שווה למשנה, אבל לא יותר מזה. וכך מדגיש ש' פרידמן, שם במבוא לתוספתא, ואומר שח' אלבק לא מעלה אפשרות של מוקדמות, אלא רק גדר של יתרי תנאי ואלבא דר' יהודה.

60 ועיין מ' וייס, סדר המשנה במסכת פאה ויחסה לתוספתא, ושם עמ' 87, הוא טוען שילברייטא המנמקת את שיטת ר"ש מהדורות שונות והיא נראית ראשונית יותר בתוספתא, כלומר הוא טוען שהחומר בתוספתא קדום, אבל עדיין אינו טוען שהוא קדום לחומר שבמשנה. ושם בהמשך דבריו הוא אומר: 'התקנה עצמה נמצאת בשני מקורות שונים, זה שבמשנה וזה שבתוספתא. המקור שבמשנה מכיל את שתי התקנות הנ"ל וזה שבתוספתא מכיל רק את האחרונה'. כלומר הוא מעדיף לנקוט בשיטת שתי מקורות ולא מעלה בדעתו את הדבר הפשוט, שאכן ייתכן והמשנה מתייחסת אל התוספתא, ובעוד שהתוספתא הזכירה רק תקנה אחת, מוסיפה המשנה גם את התקנה השנייה.

61 כבר בהצעת המחקר כתבתי: 'אף במסכת גיטין ניגש מ"ש פלדבלום לבדוק את התוספתא ויחסה למשנה אגב עיקר מלאכתו שהיא בפירוש הבבלי. ראה מ"ש פלדבלום, פירושים ומחקרים בתלמוד מסכת גיטין, עמ' 17 והלאה. גם הוא מביא את ההנחה המקובלת שהחומר שבתוספתא הוא פירוש וביאור למשנתנו. מעניין לציין ששם העלה ש"מעט הכמות הוא החומר בתוספתא גיטין שבא לפרש את משנתנו בצורתה האחרונה". ושם 'הוא מזכיר את האפשרות שמשנתנו השתמשה בחומר שבתוספתא, והוא מסיק שיש הלכות בתוספתא שהן ביסודן תוספת למשנה, ויש הלכות שהן מקור עצמאי'. כלומר במסקנת הדברים ניכרת רתיעה מלקבוע שיש הלכות במשנה שהן ביסודן תוספת לתוספתא.

ד' הלפני, על בבא קמא פ"ח מ"ח. עיין ש"י פרידמן, שם.

ז. דוגמאות ממחקרי על מסכת קידושין

באשר ליחס משנה ותוספתא קידושין, מספר הדגמות ממה שנמצא לפנינו במחקר:

ר"יין אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה עמ' 1215,⁶² על משנה פ"ב מ"ב ומ"ג ומקבילתה בתוספתא פ"ב ה"ד, קובע שהמוסבות הספרותית היא של התוספתא אל המשנה: 'ומוסיפה עליה'. וכך סוברים ש' ליברמן וא' וייס. ואילו מחקרי זה בהקשר לתוספתא זו מעלה דווקא את שתי האפשרויות האחרות באשר ליחס מקבילות משנה ותוספתא, והם שאכן כאן דברי ת"ק שבתוספתא אין להם כל התייחסות למשנה ולפנינו מצב של שני מקורות שונים מבלי התייחסות של האחד למשנהו. אבל תתכן גם האפשרות שהמשנה מתייחסת לדברי ת"ק שבתוספתא ומתמצתת אותם בניסוח פשוט יותר, עיין שם.

א' וייס, על המשנה, עמ' 207, טוען שאכן כל פרק ב בתוספתא קידושין הוא במוסבות ספרותית על המשנה, אבל פרק ד בתוספתא קידושין הוא ביחס הפוך. לכל הפחות בקביעה שהחומר בתוספתא שם, קדום לחומר שבמשניות המקבילות לפרק זה. וזו לשונו שם: 'מכל מה שלפנינו הרושם שמסגרת זו קדומה למשנתנו'. ליברמן, תוספתא כפשוטה, עמ' 927-928, על משנה פ"א מ"י ומקבילתה בתוספי פ"א ה"ג קובע כדרכו, שהמוסבות הספרותית היא של התוספתא על המשנה - 'הלשון במשנתנו היא: "וכל שאינו עושה מצוה אחת אין מטיבין לו" וכי'. ופירשה התוספתא "אינו עושה מצוה אחת" כלומר **שעובר עליה ועושה עבירה אחת**.

ח' אלבק, מחקרים בברייתא ובתוספתא, עמ' 158, מביא מקבילות אלה, בתור אחת מהדוגמאות לנוסח אחר בתוספתא⁶³ מהנוסח שבמשנה, והשייכים למצב שתי מסורות שונים, מעין 'תרי תנאי אליבא דר' יהודה'.

ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא אומר: 'ודומה שהלשון בתוספתא עברה עידון סגנוני במשנתנו'. כלומר לדעתו נראה שכאן המשנה מתייחסת אל התוספתא. וכך במבוא באנגלית, עמ' 120, 121.

במחקרי העליתי יחס אחר. אמנם התוספתא בקדושין היא זו שמבארת את המשנה בקידושין כדעתו של ש' ליברמן, אבל יש מקבילה נוספת והיא משנה מכות

62 מביאו ש' פרידמן, מבוא לתוספתא.

63 ופעמים נוסח זה הוא ישן, שם עמ' 150.

פי"ג מט"ו שמובאת בבבלי קידושין ובירושלמי קידושין, וישנם שינויים בין משנת הבבלי לבין משנת הירושלמי. על כל פנים נראה שמשנה זו מוסבת על מקבילות המשנה והתוספתא שבקדושין, והיא זו שמבארת שהדיוק מהסיפא של התוספתא בקידושין, הוא הדיוק הנכון. במילים אחרות, רק העובר בפועל עבירה - מריעין לו, אבל היושב ולא עבר עבירה אין מריעין לו, ויתרה מזו, הרי הוא כעושה מצוה.

ריצ"ד, עמ' רי, על משנה פי"ד מ"א ומ"ג ומקבילתה תוספתא פי"ה ה"א, סובר שהמשנה מוסבת על התוספתא והיא, המשנה, תמצתה וקצרה את מה שבתוספתא. וכך מביאו ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא, באומרו שדברים אלו כבר אמר הריצ"ד במאמרו בגרמנית משנת 1870.

ש' פרידמן, שם, סובר שכך מסיק גם רי"ן אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה עמ' 388: 'אבל פירוש משנתנו יוצא מתוך התוספתא פי"ה א', ושם: 'יש לנו איפוא במשנתנו כאן "סתם ואח"כ מתלוקת", הסתם בפ"ד מ"א - כר"מ ("חכמים"), ומחלוקת במ"ג, ות"ק הוא ר"מ. ודברי ר' יהודה נמשכים באמת על "גר". את המילים 'פירוש משנתנו יוצא מתוך התוספתא', הוא מבאר שהתוספתא היא הראשונית והמשנה היא זו שמפרשת את התוספתא.

אני ביארתי בשונה, שלפי רי"ן אפשטיין התוספתא מוסבת על המשנה, וכוונת דבריו, שהתוספתא היא זו שמורה לנו שזהו הסבר המשנה.

וכדרכם, ש' ליברמן ולפניו חסדי דוד, בעיקרון המוסבות, סוברים כמו רי"ן אפשטיין, אלא שלפי ש' ליברמן⁶⁴ דברי ת"ק במשנה ג, אינם דברי סתם משנה א' וישנם בבבלי אוקימתות שונות לדברי ת"ק. ר' יהודה אינו מתייחס לדברי ת"ק, אלא לדברי סתם משנה א' וחולק עליהם. ואילו ר"מ שבתוספתא הוא בעצם ציטט של דברי ת"ק שבמשנה ג, בהוספת שמו של תנא זה.

במחקרי, העליתי בביאור מקבילות אלו, כפירושו הראשון של רי"ן אפשטיין, שמשנה ג כולה, היא דברי ר' יהודה. שם הסקתי שביחס למשנה א', המקור הראשוני הוא התוספתא ומשנה א' מתייחסת לתוספתא,⁶⁵ ואילו משנה ג' היא קדומה לתוספתא, ולכן התוספתא היא זו שמתייחסת למשנה ג'.

אבל הסקתי שם, שהן במשניות אלו והן בתוספתא, ישנם שני רבדים, כאשר כל רובד מייצג מסורת מסויימת. בשני הרבדים המשנה היא זו שמתייחסת אל התוספתא. לפנינו ברובד הראשון מסורת עתיקה - מסורת הלל, וברובד השני מסורת רבי מאיר. המסורת העתיקה נשנתה בלשון בבלי, והיא מצויה ברובד

64 וכן חסדי דוד עמ' רפב.

65 בעניין עשרה יוחסין, משנה פי"ד מ"א ותוספתא פי"ה ה"א.

הראשון שבתוספתא, והיא כללה רק את המשפט: 'גירי חרורי ממזירי ונתיני שתוקי ואסופי מותרין לבא זה בזה'. להלכה זו מתייחסת משנה א אשר הוסיפה הקדמה והלכות. הרובד השני הוא דבריו של ר' מאיר המקוריים בתוספתא, והמשנה מתייחסת אליהם ומביאתם בלשון סתם משנה (ת"ק). דברי ר' יהודה במקבילות אלו, ייתכן והם רובד נוסף, ובמקבילות אלו התוספתא היא זו שמתייחסת למשנה, מבארת את משמעות דברי ר' יהודה במשנה ג.

ח' אלבק, מחקרים בברייתא ובתוספתא, עמ' 158, על משנה פ"ג מ"ו ומקבילתה בתוספתא פ"ג ה"ו, אומר שלפי משמע הלשון לפנינו דוגמא נוספת לשתי מסורות. אבל הוא מעלה גם את האפשרות שכאן יש התייחסות של מקבילה אחת לחברתה, ועל פי הדרך המקובלת, היחס שהוא מציע, היא התייחסות של התוספתא אל המשנה בכך 'שהתוספתא כאן רק מפרשת (את - י.פ.) המשנה וכו'. ופי' התוספתא הוא כעין פי' ר' ינאי לפי הירושלמי.

חסדי דוד, עמ' ער סוף טור ב, לשיטתו שכאשר יש התייחסות בין מקבילות המשנה והתוספתא, התוספתא היא זו שמתייחסת למשנה, אומר בהקשר למקבילות אלו: 'ונלע"ד דתנא תוספאה נמי לפרושי מתניתין אתא'.

ממחקרי עולה שבמקבילות אלו ישנם שלשה חלקים, ובחלק האחרון העוסק במת הבן, שם ברור, שהמשנה היא זו שמתייחסת לתוספתא, וכאן ההלכה הוסקה מהמעשה עליו מדברת התוספתא. באשר לשני החלקים הראשונים שבמקבילות יש אפשרות שגם בהם המשנה היא זו שמתייחסת לתוספתא. החלק הראשון דן ב- 3 מצבים, באומר כן, באומר לא, ובשותק. ונראה שהאוקימתא של ר' ינאי בירושלמי שמדובר בעל מנת שיאמר 'רוצה אני' או שיאמר 'כן', ושכך העמיד ח' אלבק את תחילת התוספתא, לדברינו היא האוקימתא שבכל חלקי המשנה.⁶⁶

ח. דברי ראשונים בעניין היחס שבין המשנה והתוספתא

לעיל⁶⁷ הובאו דברי רבינו תם, והם יסוד מוצק להבנת התוספתא.⁶⁸ וזו לשונו: 'דרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת מן המשנה לזכרון דברים'.

66 לפי ח' אלבק רק החלק הראשון שבמקבילות עוסק במצב של על מנת שיאמר רוצה, ואילו שני החלקים האחרים עוסקים באומר על מנת שירצה. לפי דברינו, כל שלושת החלקים עוסקים במקרה שאמר על מנת שיאמר רוצה, אלא שבחלק הראשון יש שלשה מצבים של תגובת האב: רוצה, לא רוצה, ושתיקה, ואילו בשני החלקים האחרים עוסקים במצב הביניים שהאב לא אמר כן אבל גם לא אמר לא.

67 מבוא, והערות 14 - 17.

68 ש' ליברמן, תשלום תוספתא, עמ' 21.

הראב"ד⁶⁹ בהשגות על הרמב"ם⁷⁰, סובר שהתוספתא שהיתה לפניו⁷¹ איננה מתוקנת כל צרכה, וזו לשונו שם: 'זכמה אני תמה על זה המחבר שסבר להורות מתוך התוספתא ומן הירושלמי ולא עלתה בידו כי אין התוספתא והירושלמי אצלנו מתוקנים כל צרכן ולא מספיקים כל הצורך'.

הראב"ד⁷² טוען שיש מסורת שונה של תוספתא וספרא בבבלי מהמסורת שבספר הספרא ובקובץ התוספתא⁷³, וזו לשונו: 'או שמא גירסא אחרת היא כי הרבה גירסות מתחלפות מספרא לשאר תוספות ומתוספת' לתוספתא'.

וכן ברמב"ן⁷⁴ 'ומצאתי בתוספתא... וזו הברייתא היא השנויה בכאן (בבבלי - י.פ.), אלא ששינו את לשונה במקצת, שכן דרך בעלי הגמרא לשנות לשון הברייתות כדי להוסיף בהן פירוש או לקצרי. וחזר על כך במלחמות, בבא בתרא סוף פרק ד: 'ומסתברא דהך ברייתא... היא השנויה בתוספתא... אלא שהוסיפו בה פירוש בגמרא'⁷⁵.

וכן בריטב"א⁷⁶ 'ודרך הגמרא הוא להוסיף בלשון התוספתא דרך פירוש בעלמא, וכאילו הוא מגוף התוספתא'. ושם⁷⁷: 'גם הברייתא הזו שהביאו בכאן (בבבלי - י.פ.) לא נשנית בלשון הזה, כי אנו מצאנוה בתוספתא... שהרי אין זה לשון הברייתא... אלא דתלמודא הכא קאמר'.

תלמידי רבינו יונה⁷⁸ עומדים על כך, שהתלמוד הירושלמי הכיר את התוספתא שלפניו, ושיש דמיון ניכר בין התוספתא שלפניו לבין הירושלמי. וזו לשונם: 'ובקיאין היו בעלי תלמוד ירושלמי בתוספתא שבידינו כי הם מצויות בירושלמי באותו הלשון בעצמו'⁷⁹.

69 מעשר שני פי"א הי"י.

70 מביאו, שי ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"א, עמ' 1.

71 לדעתו התוספתא שהיתה לפניו היתה יותר מוכרת להם מאשר לנו הרחוקים הרבה יותר מזמנה של התוספתא, וגם היו לפניו יותר כתבי יד מאשר אלו שנמצאים כיום.

72 ראב"ד, פירוש לספרא, מצורע, ע"א ע"ג.

73 עיין שי פרידמן, מבוא לברייתות, עמ' 199, והערות 132, 133.

74 חידושיו על בבא מציעא מח ע"ב.

75 מביאו, שי פרידמן, מבוא לברייתות, עמ' 200.

76 חידושיו על נידה סו ע"א.

77 סב ע"א.

78 על בבלי כתובות כא ע"א.

79 שי ליברמן, מביאם במבואו לתוספת ראשונים, ח"א עמ' 2.

ט. נוסח התוספתא

ליברמן, מבוא לתוסכ"פ, ח"ג (מועד), עמ' יג,⁸⁰ מסיק שהראבי"ה השתמש בנוסח הקרוב מאד לכ"י ערפורט (ע). הוא מוסיף שיתכן וכ"י ע עצמו היה לפני הראבי"ה, והשינויים הקיימים בין נוסח ע לבין נוסח הראבי"ה, כנראה מקורם בכך, שלפני הראבי"ה היו עוד כתבי יד. או שהראבי"ה העתיק מנוסח של ראשון שהיה לפניו. על כל פנים קירבת נוסח כ"י ע לנוסח הראבי"ה ולנוסח רבני אשכנז נוספים (הרוקת, אור זרוע ועוד) וכן לנוסח רבני צרפת (רש"י, ר"ש משנן ועוד) - מורה שנוסח כ"י ע מתאים יותר לנוסח רבני אשכנז⁸¹ וצרפת. ואילו נוסח כ"י וינה (ו) והדפוס הראשון (ד)⁸² - מתאים יותר לנוסח רבני ספרד בתוספתא. ואכן נוסחאות הרמב"ם בתוספתא, שוות לנוסח כ"י ו וד. הוא אף מסיק, שיש וכל עדי הנוסח יהיו בשונה מנוסח כ"י ו, בכל זאת נוסח הרמב"ם גם אז, שווה לנוסח כ"י ו. ובשלשון ש' ליברמן: 'והוא (כ"י ו - י.פ.) המקור היחידי לדבריו'. לעומת זאת גירסאות הראבי"ד מתאימות יותר לנוסח כ"י ע. קביעה זו היא בהתאם לדבריו במבוא לתוסכ"פ ח"א (זרעים): 'ולא התעלמנו מיחס כתי"י של מדינות שונות לספרי הראשונים שישבו באותן המדינות. עובדא זו חשובה מאד להבנת דברי הראשונים, שהרי כבר⁸³ קבענו שכי"ע של התוספתא קרוב יותר לנוסחאות צרפת, וכי"ו והדפוסים לנוסחאות ספרד'.⁸⁴

80 וכן כתב במבוא, תוספתא כפשוטה, ח"א (זרעים), עמ' לט ואילך. ועיין עוד כאן, בגוף המבוא.
81 ש' ליברמן, הקדמה לסדר זרעים, עמ' ט, מביא בשם מ' לוצקי: 'נראה לי שהסופר שהעתיק את הכ"י הזה היה אשכנזי... (שם, עמ' יא) לפי טיב הכתב, צורת האותיות ויתר הסימנים הפלאוגרפיים, אפשר לדעתי לקבוע את מקום כתיבת הכ"י הזה - בארץ אשכנז וזמנו במאה הי"ב (במאה האחרונה של האלף החמישי). שם, לפני כן: 'בשנת ה' אלפים ועשרים (1260) ר' יעקב ב"ר שמחה, בעל הכ"י... השליש את הכ"י הזה'. שם, עמ' ח: 'בשנת 1362 מכר הועד של העיר ערפורט מספר של ספרים עבריים... חלק מכ"י אלו היו נמצאים (עד שנת 1879) ברשות הספריה של עוואנג. מיניסטריאל בערפורט, וביניהם גם התוספתא הזאת... בשנת 1879 עבר האוסף הזה לרשות הספריה הממלכתית בברלין.

82 ש' ליברמן, מבוא לתוספתא כפשוטה, ח"ג, (מועד): 'שהם ממשפחה אחת'.

83 שם, הע' 33. ש' ליברמן, מבוא לתוספתא ראשונים, ח"א, עמ' א; ש' ליברמן, תוספתא ראשונים, ח"ב, עמ' 36. וכן ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה גיטין, הביאור הארוך, עמ' 786, הערה 39.

84 ש' ליברמן, הקדמה לסדר זרעים, עמ' יא, מביא את תיאורו של מ' לוצקי: 'הכ"י נכתב באותיות מרובעות קטנות... מן הטיפוס הספרדי על ידי סופר מומחה... טיב הכתב וזמנו, צורת האותיות הן מהטיפוס הספרדי הידוע לנו מהרבה כתי"י... (שם עמ' יב) ע"ד זמנו נראה לי... אפשר לקבוע בודאות בראשית המאה הי"ד (ה' אלפים וס' בערך) ומוסיף שם ש' ליברמן: 'כתב הכ"י הוא קרוב מאד לכתב הספרים ממוצא אי"י. ועוד שם, עמ' יא, מדברי מ' לוצקי: 'ברשות הספריה הלאומית שבוינה... בשנת ה"ק (1340) הכ"י הזה ברשות ר' מנחם בן אברהם... בשנת 1843 ברשות ר' אברהם גינצבורג והוא מכרו לספריה שבוינה'.

שם קובע ש' ליברמן כלל נוסף: 'סיוע גדול להבנת התוספתא הוא שיטת בני אי"י בפירוש המשנה', והוא מעיר שדבר זה נכון גם כשהפירוש הזה אינו בהתאם להלכה, היות וההלכה היא בהתאם לפירוש הבבלי את המשנה. גם כאן מודגשת שיטתו העקבית של ש' ליברמן, שתמיד התוספתא היא זו שמפרשת את המשנה ולא להיפך, ופעמים כשקשה להבין מה פירשה התוספתא כפירוש למשנה, בא פירוש הירושלמי את המשנה ועוזר לנו להבין את התוספתא המפרשת את המשנה.

שם, עמ' כ, טוען ש' ליברמן שפעמים, השוני בנוסחי כתבי היד, משמר את ההבדל בנוסח בין הבבלי והירושלמי. במילים אחרות, נוסח כ"י ע הוא נוסח המשקף את הנוסח הבבלי, ואילו נוסח כ"י ו הוא נוסח המשקף את נוסח הירושלמי: וזו גם כן סיבה להעדפתו של ש' ליברמן את נוסח כתב יד ו. העדפה - כן, אבל ש' ליברמן קובע, שיש פעמים ודווקא נוסח כ"י ע⁸⁵ הוא הנכון יותר. וזו לשונו במבוא לתוספתא כפשוטה, ח"א (זרעים), עמ' יד: 'וביחס לטיב כ"י ע, הוא אמנם כ"י משופח, אבל תיקונו קילקולו. הוא נוסח 'מתוקן' שחלו בו תיקונים של תלמידי חכמים ע"פ הבבלי ופעמים ע"פ הירושלמי. במילים אחרות כתב יד ע אינו כולו מקורי, ויש בו שיפורים', ופעמים⁸⁶ הוא הושפע אף מהירושלמי.

ש' ליברמן⁸⁷ קובע שכאשר יש לפנינו עדות נוסח של כתב יד ו וד בנוסף לעדות הרשב"א לנכונות נוסח זה ועוד אימות בנוסח הברייתא הזו בירושלמי, אזי נוסח שונה של כתב יד ע - קשה מאד לקבלו. ש' ליברמן טוען, שבמקרה זה, כנראה הושפע כתב יד ע מהנוסח שבבבלי ותוקן על פיו.

ויש פעמים שניתן לברר את הנוסח הנכון בפחות עידי נוסח, רק על פי ההתאמה בין נוסח כתב יד של התוספתא ונוסח כתב יד של הירושלמי.⁸⁸ ש' ליברמן נותן⁸⁹ משקל רב לגישת שתי מסורות, בהקשר לכתבי היד ע וו, ומקשר זאת למסורת בבלי ולמסורת ארץ ישראלית, וכאמור לעיל, הבבליית

85 מבוא לתוספת ראשונים, ח"ד, עמ' יג, יד. ועיין ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא.

86 ולכן יש כאן שתי טענות הנראות לכאורה, אבל רק לכאורה, כסותרות. מצד אחד כ"י ע משקף את הבבלי, ואילו מהצד השני יש גם השפעה של הירושלמי על כתב יד ע. ואכן שתי ההשפעות קיימות, אלא שברוב המקרים מושפע כ"י זה מהבבלי. וכנראה זו היתה כוונת אמירתו של ש' ליברמן שתלמידי חכמים מעורבים בתיקוני כתב יד ע.

87 מבוא לתוספת ראשונים, ח"א, עמ' 4.

88 ש' ליברמן, שם.

89 מבוא לתוספת ראשונים, ח"ד (לטהרות), עמ' יג.

משתקפת בערפורט והארץ ישראלית בווינה. אבל אין ספק שישנם בכתבי היד גם תערובות של המסורות. הוא משווה זאת למסורות שבכתבי היד של המשנה, וזו לשונו: 'כן בוודאי יש גם בכת"י של התוספתא תערובת של מסורות שונות, ויש אשר בכת"י אחד נשארה לנו במקום ידוע **מסורת א"י** ובכת"י שני נשרדה לנו באותו מקום **מסורת אחרת**. ולפי"ו אין לנו לראות בשינוי הנוסחאות שבכת"י וראשונים שיבושים ו"תיקונים" גרידא אלא לפעמים יש לנו בשינוי הנוסחאות שרידים של **מסורות שונות שהיו רווחות בישיבות השונות**'.⁹⁰ שם, עמ' טו, הוא מסיק ומסכם: 'סוף דבר, מכל זה אנו למדים שעלינו להתייחס בכובד ראש לגירסאות השונות של כתבי היד והראשונים, ואין להחליט שרק אחת מן שתי הגירסאות נכונה',⁹¹ אלא יתכן שבכמה מקרים שתי הגירסאות נכונות, **כל אחת בהתאם למסורת שעל פיה נוצרה**.⁹²

ש' ליברמן⁹³ קובע כלל נוסף, והוא שאין להגיה את הנוסחאות של כתבי היד, וצריך לעשות כל מאמץ להבינם.

ח' נתן, מבוא לדוקטורט, כתב יד ערפורט, עמ' 8, טוענת שכתב יד ערפורט הוא המשובח יותר. לאור מחקריו של ש"י פרידמן, עולה בבירור שכתב יד ו הוא המשובח (מקורי) יותר. לדעתו כתב יד ע הושפע ביותר מספרות חכמים, בעיקר מלשון המשנה, ומלשון הבבלי.

ש"י פרידמן תמה⁹⁴ על כך שהחוקרים לרבות ש' ליברמן, המשיכו לראות בכתב יד ע לעומת כתב יד וינה, שתי מסורות שונות, שכל אחת לגיטימית ומקורית,

90 ש' ליברמן נמנע כאן מלומר במפורש מסורות של בבל לעומת ארץ ישראל, אלא הדגיש **מסורות של ישיבות שונות**, וזה יכול להיות ישיבות שונות בבבל ויכול להיות ישיבות שונות בארץ ישראל, כמו שאכן זה יכול להיות ישיבות שונות האחת בבבל והשנייה בארץ ישראל. אמנם בדוגמא שהוא מביא שם, עולה שהנוסח בכתב יד ע: 'ובמלוח אף על פי שלא נשתייר בידה שוה פרוטה **מקודשת**, הוא הנוסח המצוי דווקא בירושלמי, נט ע"ב (ובאוקימתא הראשונה של הבבלי, מז ע"א). ואילו הנוסח של כ"י וינה, דמוס וקטעי גניזה: 'מלוח אף על פי שנשתייר בידה שוה פרוטה **אינה מקודשת**' הוא הנוסח שבמסקנת הבבלי, שם מז ע"ב. (בלשון ש' ליברמן: 'כתיקון הבבלי'). לפיכך עולה שערפורט הוא כנוסח הארץ ישראלי ואילו וינה הוא כנוסח הבבלי, כלומר להיפך מהמצב הרגיל. ועיין תוספתא כפשוטה קידושין, ביאור הארנך, סוף עמ' 938, 939.

91 ש' ליברמן בהערה שם, עמ' טו, מפרש שיש אמת של הטקסט, ולכן יכולות להיות שתי נוסחאות אמיתיות. אבל אמת הסטורית יש רק אחת.

92 ש' ליברמן, מבוא לתוספת ראשונים, ח"ד, עמ' טו, בהערה: 'עלי להודות שבספר נטיתי לפעמים משיטה זו מפני שנגרתי אחר השיטה המקובלת על תכמי ישראל, וגדול הוא כח השיגור וההרגל.

93 ש' ליברמן, מבוא לתוספתא כפשוטה, ח"א (זרעים), עמ' כא.

ופעמים אף העדיפו את נוסח כ"י ע. תמיהתו נובעת מכך ששי ליברמן מודע ועמד על כך, שכ"י ערפורט הושפע מהתלמודים ומהמשנה ומהגאונים ומעוד מקורות של ספרות חכמים, ואם כן מדוע ממשיכה הגישה של שתי מסורות.

י. שתי מסורות

ש"י פרידמן, כאמור לעיל,⁹⁵ מסתייג מגישה זו, ומעדיף לבאר את השוני שבין מקבילות במסורת אחת שהוכנסו בה שינויי עריכה.

נראה ששינויי עריכה ייתכנו ע"י עורך הקובץ, ובאותה מידה ע"י 'עורך' ההלכה היחידנית. ואכן קשה לעמוד על כך ולדעת בבירור, מיהו שעשה את שינוי העריכה המסויים. ואם אכן מדובר בשינויי עריכה של 'עורך' - 'מסדר' ההלכה היחידנית, הרי בכך - בתופעה זו, יש לפנינו שינוי מסורת. מכאן ואילך תמסרנה, הן ההלכה השמרנית, והן ההלכה שנערכו בה השינויים במקביל, ושוב הגענו ל**שתי מסורות**.

ואמנם ש"י פרידמן מתייחס לדברים אלו בספר הזכרון לשי ליברמן, עמוד 162: 'מכאן יש להזהר בשימוש במינוח המקובל "מסורות", הנהוג גם למקבילות בבבלי וירושלמי החלוקות בבירור. אם כוונת המונח "מסורת" על היצירה הבבלית לעומת הארץ-ישראלית היא שמקור בבלי זה אמנם נמסר אחר כך במסורת, וצריך לימוד ככל דברי תורה, ניחא, אבל אם הכוונה לרמוז שוות הן מעיקרון, ושקולות הן לענין **האמת ההיסטורית** - ובזה לטשטש את היחס הברור בין עיקרי ומשני - קשיא. כבר ראינו שתופעות מסירה ועריכה בגו, והן תופעות ספרותיות ולא מסורות היסטוריות.'

ונראה שאין כאן מחלוקת 'בכל מכל'. ש"י פרידמן מסתייג מגישת **שתי מסורות היסטוריות** אבל מסכים שישנן **שתי מסורות של טקס**, אמנם אחת עיקרית ואחת משנית.

באשר לאמת ההיסטורית, כך אכן שיטתו⁹⁶ של שי ליברמן בסיום מבואו לתוספת ראשונים, ח"ד, עמ' טו: 'וכל אחת היא אמיתית - אמת של הטקסט, אע"פ שהאמת המוחלטת ההיסטורית היא רק אחת'. אלא שלפיו כנראה ייתכן

94 מבוא לתוספתא, ועיין שם שאכן גם בכתב יד וינה ישנם גירסות שאינן מקוריות והן פרי השפעה ועריכה, אלא שבכתב יד זה, תופעה זו היא מזערית. ועיין עוד, שי פרידמן, מבוא לברייתות, עמ' 191, והערה 95. וכן שי פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 107, לרבות התרשים שם.

95 וכן במבוא באנגלית, עמ' 100.

96 דבריו שם מאד החלטיים, בהדגישו בפתח דברי הסיום: 'סוף דבר'. ואין לדחוק ולומר שבשנים מאוחרות יותר שינה את גישתו, שהרי הוא עצמו אומר שם, שבכתביו פעמים שמפרש שלא על פי גישה זו, ומעדיף גירסא אחת על פני חברתה, ומתייחס לכך כאל היגררות אחרי השיטה המקובלת על חכמי ישראל, כלומר שיטה המעדיפה טקסט מסויים.

מצב של שני טקסטים עיקריים. שיי פרידמן, הוא זה שנותן משקל רב לעריכה הפעילה, ולכן מסיק שיש יחסי טפל - עיקר בין שתי המסורות.

יא. הכלים לבדיקה

1. בדיקת איחור

הכלים בהם ניתן להשתמש לקביעת איחור וקדימות ולבדיקת היחס שבין מקבילות הכלים המורים על איחור:

- לשון קצרה יותר.
- תמצות הדברים שבמקבילה האחרת.
- הכללה של הפריטים שבמקבילה האחרת.
- סגנון של כלל.
- הנמקה לדברים שבמקבילה האחרת.
- בדומה, הוספת טעמי בעלי המחלוקת שבמקבילה האחרת.
- שימוש בלשון שבמקבילה האחרת.
- עיבוד דברים שבמקבילה האחרת.
- סיכום ההלכה או הלכות, שבמקבילה האחרת.
- אי איזכור הלכה המפורשת בתורה, אשר נמצאת במקבילה האחרת, ואיזכור הלכה שנדרשת על ידי מדרש התורה.
- לשון סתמית.
- לשון המשגה מופשטת במקבילה.
- לשון ארץ ישראל בעברית.
- מקבילה שיש בה לשון: מאימתי אמרו, או: מכאן אמרו וכו'.
- ביאור דין הנמצא במקבילה האחרת.⁹⁷
- בדומה, לשון המפרשת מה שמצוי במקבילה האחרת.
- מחלוקת על דין הנמצא במקבילה האחרת.
- הרחבת גדרי המחלוקת שבמקבילה האחרת לעוד מקרה.
- הבאת דוגמא למושג שנמצא במקבילה האחרת.
- הוספת דוגמאות על אלו המצויות במקבילה האחרת.
- כל הוספה שהיא שיש במקבילה לעומת המקבילה האחרת.

97 פעמים יש לפנינו יותר מאשר כלי אחד לבירור מאוחרות או מוקדמות של המקבילה, ואזי הסקת המאוחרות או המוקדמות יותר ברורה.

- התעלמות ממחלוקת (אי התייחסות למחלוקת) המצויה במקבילה האחרת.
- התנסחות בהתאם למה שנמצא במקבילה האחרת.
- התנסחות בנוסח זהה (או בנוסח אחיד) לנוסח שבמקבילה האחרת.
- שימוש במינוח מאוחר שמצוי אצל האמוראים.
- שימוש במילה נדירה שזמנה מאוחר.
- לימוד בדרך של דיוק מדברים שבמקבילה האחרת.
- השתמשות בסגנון של השוואה, כגון במילת פתיחה: **כשם... כך**.
- לשון **וכן**.
- התייחסות לנושא שנמצא במקבילה האחרת.
- הבאת הדיעה שעליה נמנו וגמרו לעומת היות המחלוקת במקבילה האחרת.
- הכרעה כאחת הדיעות שבמקבילה האחרת.
- השלמת דברים למה שבמקבילה האחרת.
- הסקת כלל מתוך מעשה שבמקבילה האחרת.
- בדומה, הסקת כלל מתוך דברי המקבילה האחרת.
- הימצאות חומר מאוחר במקבילה כשלא נמצא חומר זה במקבילה האחרת.
- האחדת לשון, לשון אחידה (כגון: קידשתה) בכל הדוגמאות שבמקבילה כשבמקבילתה, לגבי אחת הדוגמאות, מצויה לשון יותר מדויקת (נתקדשה).
- התפתחות ההלכה, הן במגמת החמרה, ואזי מה שחמור יותר הוא מאוחר יותר, והן במגמת הקלה, ואזי מה שקל יותר הוא זה שמאוחר יותר.
- לשון משנה - לשון חכמים, לעומת לשון מקרא במקבילה האחרת.
- העמדת המקבילה האחרת (כאן - משנה) בסדר של: מחלוקת ואח"כ סתם.
- זיהוי של ת"ק או סתם שבמקבילה האחרת.
- 'הסכמה שבשתיקה' להלכה שבמקבילה האחרת, במילים אחרות, אין איזכור של הדין שבמקבילה האחרת אבל גם אין התנגדות לדין זה.
- הגדרת מונח סתום שבמקבילה האחרת.

2. בדיקת קדימות

הכלים המורים על קדימות:

- שימוש בלשון תורה (כגון: אחוזה).
- איזכור המקור להלכה שבמקבילה מלשון הכתוב.
- הגדרת המושג החדש (חזקה) - עדיין בדרך של המשמע הראשוני של הפסוק (ישיבה).
- לשון גוף ראשון.
- שימוש במדרשי משמע הכתובים, מעין דרשות הסופרים.
- הקירבה ללשון מקרא.
- שימוש במידות שהתורה נדרשת בהם ללא הזכרת שם המידה.
- לשון עתיקה (כגון: נשתייר).
- אי איזכור מונח מאוחר יותר שנמצא במקבילה האחרת.
- אמירה של כלל, בדרך של הסתמכות על מקרה המובא במקרא, ולא המשגה של הדוגמא לכדי כלל מופשט.⁹⁸
- לשון ארמית קדומה.
- היות הלכה שלמה לעומת הלכה קצוצה במקבילה האחרת.

פעמים ההכרעה אי זו מקבילה היא המאוחרת יותר או הקדומה יותר היא הכרעה קשה,⁹⁹ ואכן פעמים לא ניתן להכריע. קושי זה נובע גם מכך שישנן מקבילות שמצויים בהן, הן כלים להוכחת מאוחרות והן כלים להוכחת מוקדמות. ממחקרי על קידושין עולה שעל פי רוב ישנם יותר מכלי אחד המורים על מגמת מאוחרות או מוקדמות, כך שיש סבירות מספקת לכוון המגמה. ש"י פרידמן במחקריו ובמבואותיו, משתמש בחלק מהכלים הללו כדי לקבוע את יחס המקבילות, והם: סיכום, קיצור, לשון קמאית, תוספת על פיסקא מקורית. ויש כלים שהוא מביא ובמחקר זה לא נעשה בהם שימוש והם: היבט הלכתי במשנה מה שאין כן בתוספתא כאשר ההיבט ההלכתי מורה על מאוחרות,¹⁰⁰ השארת היווניות המצויה בתוספתא מורה על מוקדמות מה שאין כן

98 ישנם כלים שפעמים משרתים מגמה אחת ופעמים את המגמה האחרת, וניתן לעמוד על המגמה לאחר צירוף כלים אחרים שמהם מתבררת מגמת המאוחרות או המוקדמות. עיין לעיל בגוף הדברים לגבי היכלי - לשון קצרה יותר. עיין ש"י פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 104, 105, שם דן בכלי של קיצור, ומסיק שלמרות שמגמת המשנה כשהיא מתייחסת לתוספתא, להביא בקיצור מה שבמקבילה של התוספתא, יש פעמים שמגמת העריכה היא הפוכה והמשנה כשמתייחסת לתוספתא, יהיה בה אריכות לשון.

99 לעניין קניין גבוה, נמצא שישנם במקבילות: סדר שונה, מקורות לימוד שונים, טעמים שונים, ולכן אולי במקבילות אלו אכן ישנם מסורות שונות מלכתחילה.

100 ש"י פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 105.

במשנה¹⁰¹, **עידון ומיתון**. בכלי אחרון זה עושה ש"י פרידמן שימוש רב.¹⁰² אמנם הוא משייך מגמה זו לתהליך העריכה הפעילה ומייחס את עידון הסגנון, כשמצאנו זאת במשנה, למסדר המשנה.

כאמור לעיל, נטיתי לראות בהתייחסות של המקבילה המאוחרת, התייחסות של בעל ההלכה שבמקבילה, ולא התייחסות מאוחרת של מסדר המשנה. ש"י פרידמן במבואו באנגלית, מביא שבעה כלים, לאותן מקבילות שהוא רואה בהן התפתחות עריכה: תוספתא ← משנה ← ברייתא שבבבלי, והם מורים מאוחרות של המשנה לתוספתא: תכונת המשנה - קיצור; לשון הלכתית; האחדות הלכות וסגנון במשנה; שימוש במקורות המשנה במשנה בצורה אחרת, כגון שימוש בעברית במקום ביוונית; שימוש בלשון משנה-חכמים, במקום לשון מקרא; היות מושגים מופשטים במשנה; מקורות קדומים מעורים יותר במצבים הסטוריים קמאיים ובארץ ישראל ההסטורית, וכך אכן בתוספתא.

יב. מובאות בתוספתא ובמקורות תנאיים אחרים

כאמור לעיל, בעקבות רבינו תם, סוברים מפרשי¹⁰³ התוספתא והחוקרים¹⁰⁴ שאכן מצויות בתוספתא מובאות משנה רבות. פעמים פיסקאות שלמות מהמשנה, פעמים פיסקאות קטועות, פעמים פיסקאות ארוכות ופעמים פיסקאות קצרות. ש"י ליברמן, כאמור לעיל בגוף הדברים, אף סובר שישנם מקומות שמעתיקי התוספתא השמיטו מובאה שהיתה קיימת בתוספתא, ופעמים שהעתיקה במקום לא נכון.

101 ש"י פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 105.

102 ש"י פרידמן, מבוא לתוספתא; ושם מציין גם לדבריו בדברי הקונגרס העולמי האחד-עשר למדעי היהדות, עמ' 21; שם סימן יב, וזו לשונו: 'במשנה עברה דיעה חריפה ומדאיגה זו **עידון וריכוך** בידי **מסדר המשנה**'; ובמבוא לברייתות, תחילת עמ' 196, וזו לשונו שם: 'מגמה סגנונית מיוחדת היא **עידון הסגנון**, מין תיקון סופרים המיועד להעניק כבוד והערצה לאישים המוזכרים, או למנוע לשון בוטה העלול לצרום את האוזן'.

103 כך גם גדול מפרשיה, ד' פארדו (חסדי דוד).

104 כך ש"י ליברמן, גדול החוקרים. עיין תשלום תוספתא, עמ' 21, וזו לשונו: 'דברי ר"ת אלה (**ידרך התוספתא באלף מקומות ליקח קצת מן המשנה לזכרון דברים**)' הן **יסוד מוצק להבנת התוספתא**. וכמה פעמים נשתבשו המפרשים ע"י זה שלא ידעו כי יש לפנינו פיסקא (או שריד של פיסקא - דברי ש"י ליברמן) של המשנה'.

שאלת המפתח היא, בעיקר כאשר יש בתוספתא, מובאה ארוכה מהמשנה, ללא כל תוספת ושינוי,¹⁰⁵ לשם מה¹⁰⁶ מצויה המובאה בתוספתא. ח' אלבק, מתייחס לכך במחקרים בברייתא ותוספתא, עמ' 169: 'עד כה נוכחנו לדעת שיש כמה טעמים לדרך התוספתא שמביאה הלכות שבמשנה בלי הוספות'. ומביא שלושה טעמים והם: צירוף מקורות שונים בתוספתא כש אחד מהמקורות הוא המקור שבמשנה. או שבעקבות דברי התוספתא הובאו גם דברי המשנה. או שאכן יש שינוי מה בדברים שהביאה התוספתא מהמשנה, הן שינוי שבתוכן, הן שינוי שבסגנון. אבל ישנם מקרים של מובאה שאי אפשר להסבירם באף אחד מהטעמים שלעיל, ואזי מסכים ח' אלבק שיש מקום לשאלה,¹⁰⁷ וזו לשונו: 'אבל אין להעלים עין מן העובדה שכמה פעמים נשנו הלכות שוות במשנה ותוספתא ואין לתרצן בטעמים שלמעלה'. ולכן הוא אכן שואל: 'השאלה המתעוררת מאליה למה חזרו ונשנו ההלכות שבמשנה בתוספתא בלי שום שינוי והוספה?' לכן שיי' פרידמן מסיק שאכן ה'מובאה' איננה מובאה¹⁰⁸ מהמשנה, אלא היא הטקסט המקורי, והוא הבסיס לדברי המקבילה שבמשנה. אף אני אימצתי דרך זו במחקר על קידושין. לו ח' אלבק היה הולך בדרך זו, לא היתה מתעוררת אצלו השאלה ההפוכה, מדוע חזרה המשנה והביאה את מה שכתוב כבר בתוספתא? משום שח' אלבק קובע שהמשנה שמרה בקנאות על סגנון מקורותיה ותוכנם. לפיכך אחד מכלי הבדיקה ביחס מקבילות, שכאשר ישנם מקורות זהים, ואין באחד מהם תוספת דברים, נראה שאחד המקורות הוא מובאה מהאחר.

105 ואכן כך ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה לגיטין, פ"ב, עמ' 814: 'ולפי גירסא זו יש לפנינו פיסקה ממשנתנו פ"ג מ"ב בלי שום הוספה'. והביא זאת שיי' פרידמן, מבוא לתוספתא: 'ויש מקומות שאין התוספתא מוסיפה על הפיסקה כלום'.

106 שיי' פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 101, שואל: למה לחזור על הלכה שלמה? ואף כאשר יש איזו שהיא תוספת, והתוספת מתייחסת לחלק מהמובאה השלמה שנמצאת בתוספתא, הוא מעיר: דבר זה משונה ולא הגיוני.

107 שיי' פרידמן, מבוא לתוספתא.

108 עיין שיי' פרידמן, מבוא באנגלית, סוף עמ' 120, לגבי מקבילות משנה קידושין פ"א מ"י ותוספתא שם פ"א הי"א, שם הוא מביא את דברי ש' ליברמן שהמשפט הפותח בתוספתא הוא מובאה מהמשנה המקבילה, ואילו ההמשך בתוספתא הוא פירוש. שיי' פרידמן טוען, שלמרות שקביעתו של ש' ליברמן אפשרית, הוא מעדיף להבין את יחס המקורות, כיחס בין שתי מקבילות שלמות, כאשר התוספתא היא המקורית והפחות מפותחת, והמשנה היא המקבילה המפותחת יותר והמעובדת.

יג. סדר התוספתא

א' גולדברג סובר שסדר התוספתא הוא כסדר המשנה, וכסדר התוספתא שונה מסדר המשנה, הרי עצם שינוי הסדר הוא הפירוש למשנה. לשיטתו התוספתא היא פירוש המשנה, וכל שכבה שבתוספתא מפרשת את השכבה במשנה שקדמה לה לכל הפחות בדור אחד.¹⁰⁹ גישה זו שונה מדבריו של רי"ן אפשטיין שקבע שכאשר ישנו סדר שונה בתוספתא מאשר במשנה, הרי שלפני בעל התוספתא עמדה משנה **קדומה** בסדר אחר, וסדר אחר זה אימצה התוספתא. בעניין זה סובר כך גם ח' אלבק.

סדר התוספתא בקידושין:¹¹⁰

לדברי הרי"ן אפשטיין,¹¹¹ במשניות עתיקות, סדר התוספתא הוא כסדר המשנה, וזו לשונו: 'וחשוב להעיר שעל-יד משניות עתיקות - סדר התוס' הוא ממש כסדר המשנה'. בין אותן משניות עתיקות, הוא כולל את קידושין פ"א.¹¹² הוא עצמו¹¹³ מגדיר גם את החלק האחרון של קידושין (פ"ג מ"ב - פ"ד מ"ד) כמשנה עתיקה: '**הלכות עריות** אלה משנה עתיקה היא בעיקרה'. לפיכך גם במשניות אלה, לפי שיטתו לעיל, סדר התוספתא הוא כסדר המשנה.

109 א' גולדברג, תוספתא למס' תמיד, מחקר בבעיית היחס בין המשנה והתוספתא, תשכ"ט, עמ' 19.

110 עיין א' וייס, על המשנה, עמ' 197 - 207. מדבריו, שם עמ' 202: הצעת החומר במשנת קידושין הוא לפי"ז: בראש המסכת מקור קדום שבו הלכה המשמשת מסגרת לכל משנות פ"ב. אלא פה דרך אגב גם על עניינים קרובים כענין קידושי טעות שיסודם בהנחת שקר. אחי"ז בפ"ג מ"ב כסיום להלכות קידושין על קידושי עבירה ועל בעית יוחסין ופסולי יוחסין שכל עיקרה היא בקידושין. משנת קידושין מסודרה איפה עפ"י עקרוני סדור המצויים במשנה. ובאשר לסדר התוספתא קידושין ויתסה לסדר המשנה, שם, עמ' 207: 'עיקר החידוש בהצעת החומר ומסגרתו במשנה היא לפי"ז קביעת ההלכה הקדומה: האשה נקנית בכסף, כמסגרת למשנות פ"ב. **עקבות מסגרת זו שבתוספתא פ"ב יסודם במשנה. בעלי התוס' סידרו כנראה את המקורות שבידם בהתאם להצעת החומר שבמשנה.** לא כן המסגרת בפ"ד תוס' הקרובה להיות שוה לזו שבפ"ג משנה. **מכל מה שלפנינו הרושם שמסגרת זו קדומה למשנתנו.** מעין שיטת רי"ן אפשטיין לגבי החומר כולו שבעיקר מסכת קידושין. במילים אחרות, לפי רי"ן אפשטיין פרקים ב - ג מ"ג בתוספתא הם הסדר הקדום והמקורי. לפי א' וייס, ההדגש על סדר מקורי בתוספתא מתייחס רק לפרק ד שבתוספתא. ושניהם מסכימים שהחומר בעיקר מסכת קידושין הן במשנה והן בתוספתא הוא **ממקורות שונים.**

111 רי"ן אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 257.

112 א' וייס, על המשנה עמ' 210, וזו לשונו: 'מזה, שסדר החומר בתוס' הוא בדיוק זה שבמשנה. ושם הוא דן בחלק הראשון של מקבילות המשנה והתוספתא, במשנה פ"א מ"א - מ"ז ובתוספתא פ"א ה"א - ה"ט. אבל בנוגע לחלק השני של פרק א במקבילות משנה ותוספתא, במשנה פ"א מ"ז - מ"י ובתוספתא פ"א ה"י - ה"טז, יש שוני בסדר התוספתא לעומת סדר המשנה.

- אבל באשר לעיקר מס' קידושין העוסקת בענייני קידושין, טוען רי"ן אפשטיין:
- סדר התוספתא איננו כסדר המשנה, וזו לשונו: 'אלא שסדר התוס' שונה ומשונה לגמרי בפרקים ב - ג,¹¹⁴ ודווקא בפרקים אלה'.
 - סדר התוספתא הוא הסדר המקורי: 'וגם כאן בוודאי בתוס' הסדר המקורי'. במילים אחרות: **סדר התוספתא** שלפנינו קדום יותר ומקורי, לעומת **סדר המשנה** שלפנינו.
 - שמהות החומר בתוספתא זו היא 'משנה עומדת ברשות עצמה', ובכך תוספתא זו היא **יוצאת מן הכלל**¹¹⁵ של מהות חומר התוספתא שברוב קובץ התוספתא. לגבי מהות החומר השונה שבתוספתא קידושין אלה דבריו: 'כאן יש לנו בכלל משנה עומדת ברשות עצמה, משנה מלאה ושלמה, בלי פסקאות מן המשנה שלנו ובלי תוספות מקוטעות, משנה שהלכותיה מתקשרות ומתחברות **בסדר הגיוני** לא פחות ממשנתנו'. ובהמשך: 'וכיוצא בו בקידושין'.
- ממחקרי על קידושין עולים ממצאים שלא כדברי רי"ן אפשטיין, הן באשר לסדר שבמשניות העתיקות, והן באשר לסדר במשניות עיקר קידושין. פ"א במשנה מקביל לפ"א בתוספתא, והוא משנה עתיקה. ובכל זאת סדר התוספתא אינו ממש כסדר המשנה. לפי מקבילות המשנה והתוספתא בפרק זה סדר מקבילות התוספתא הוא: א, ה, ה, ה, ה, ט, ט, י, יב, יג, יז. כלומר, המקבילה למשנה ה היא הלכה קודמת (ה"ה) בסדר התוספתא, מאשר ההלכה (ה"ח). וכן, המקבילה למשנה ז היא הלכה קודמת (ה"י) בסדר התוספתא, מאשר ההלכה (ה"יא).
- פ"ד במשנה וסוף פ"ג שהם 'מסכת עריות' מקבילים לסוף פ"ד ופ"ה בתוספתא, וגם משניות אלו הן משניות עתיקות. גם כאן אין הסדר בתוספתא ממש כסדר המשנה. בהתאם לסדר המשנה, סדר המקבילות שבתוספתא הוא: פ"ד טו, טו, פ"ה סוף ג, א, סוף ד, ה, ו, ט, י - יד, טו - כ. גם כאן יש פעמיים יציאה מהסדר של המשנה. המקבילה לסוף משנה יב היא הלכה קודמת (הט"ו) בסדר התוספתא, מאשר ההלכה (הט"ז). וכן ביחידה לו, המקבילה לפ"ד משנה א היא הלכה קודמת (פ"ה ה"א) בסדר התוספתא, מאשר ההלכה (סוף ה"ג).

113 שם, עמ' 54 וכן שם עמ' 414.

114 הכוונה לפרקים ב, ג, שבמשנה. בתוספתא, ענייני הפרקים הללו נידונים בפרקים ב - ד, ואת שינויי הסדר מפרט שם, הרי"ן אפשטיין, גם בקשר לפ"ד שבתוספתא.

115 כמוה תוספתא סדר קדשים ברובו, תוספתא עירובין ותוספתא חלה. כך דברי רי"ן אפשטיין, מבואות לספרות התנאים, עמ' 258, 259, 260.

באשר לעיקר מסכת קידושין, אכן כדברי רי"ן אפשטיין, הסדר בתוספתא שונה מהסדר שבמשנה. אבל באשר לדבריו שאין כאן בתוספתא פיסקות מהמשנה, אכן כן נמצאו בתוספתא גם מובאות מהמשנה. לפי שי' ליברמן, קיימות הרבה פיסקות ומובאות, ואילו לפי מה שהעליתי, יש מקבילות בהם אין מובאות מהמשנה, ויש מקבילות בהן יש מובאות מהמשנה. לפי דברי הרי"ן אפשטיין נראה שבקידושין, בעיקר המסכת, יש לפנינו שתי מערכות של ספרות חכמים. המשנה שלנו מחד גיסא והתוספתא קידושין שהיא 'משנה עומדת ברשות עצמה',¹¹⁶ מאידך גיסא. אנו העלינו שיש התייחסות של תוספתא למשנה וגם להיפך, והתייחסות זו היא ברוב החומר בקידושין - הן בעיקר מסכת קידושין, והן בפרקים א וד - במשניות העתיקות.

יד. מבנה המקבילות, ההלכה שבמקבילה, יחס המקבילות וקובצי המקבילות
 מסכת קידושין יש בה שלושה חלקים:¹¹⁷ פרק ראשון - פרק הקניינים, פרק שני ומרבית פרק שלישי - עיקר ענייני קידושין (עיקר המסכת), וסוף פרק שלישי ופרק רביעי - מסכת עריות, ענייני יוחסין. וכך גם בתוספתא: פרק ראשון, פרק שני שלישי ורביעי עד הי"ד - עיקר המסכת,¹¹⁸ ומשם ועד סוף פ"ה. תוספתות שהן מוסבות ספרותיות במובהק על המשנה, נמצאו רק בחלק הראשון של המסכת, כלומר בפרק הראשון. מתוך שלוש עשרה המקבילות בפרק זה, שבע הן תוספתות מבארות במובהק, ושש הן מקבילות ממש. המקבילה האחרונה¹¹⁹ איננה עוסקת במקבילות משנה ותוספתא, היות והמשנה שלפנינו, היא חומר תנאי מאוחר, כך שההשוואה במקבילה זו ובדיקת היחס, היא בין מה שנקרא משנה ונמצא בכתב יד קופמן לבין התוספתא, וביניהן לבין הברייתות שבבבלי ובירושלמי.

116 ייתכן ודבריו של רי"ן אפשטיין באומרו: 'וכיוצא בו בקידושין, מתייחסים רק לסדר השונה והמשונה, ולא לעניין היות תוספתא קידושין משנה עצמאית בלי פיסקות מהמשנה. שיי פרידמן, מבוא לתוספתא, מצטט דברי רי"ן אפשטיין אלה, ומדרך הבאתו דברים אלה משמע שגם הוא מייחס את כל מה שאומר הרי"ן אפשטיין לגבי סדר קדשים, גם לגבי קידושין.
 117 כך רי"ן אפשטיין, מבוא לספרות התנאים, עמ' 52 ואילך, שם עמ' 257, 258 ו-259. וכן שם, עמ' 414, 415. וכך א' וייס, על המשנה, עמ' 35, 36, ושם עמ' 197 ואילך. ובדומה, ל' גינצבורג, מבוא אל המשנה מסכת קידושין, עמ' 6 - 16. ל' גינצבורג מדגיש את אוסף המקורות השונים בחלקים השונים של המסכת.
 118 א' וייס, על המשנה עמ' 203.
 119 משנה פ"ד מ"ז - מ"כ : תוספתא פ"ה ה"ט"ו - כ, העוסקת בעניין אומניות שאין ללמדן לבנו.

היחידה האורגנית במקבילות המשנה והתוספתא, היא ההלכה היחידנית. בבירור יחס המקבילות, מתברר שיחידה אורגנית זו, **בתוספתא, ביותר ממחצית הפעמים**, היא החומר היותר מקורי מאשר המקבילה להלכה הנמצאת במשנה שלפנינו.¹²⁰ מתוך הדמיון הרב שבין המקבילות, לא נראה שאלה שתי הלכות עצמאיות שכל אחת נשנתה ונאמרה בבית מדרש אחר (מעין שני נביאים שהתנבאו בסגנונות שונים), ולכן אין התייחסות של מקור אחד לשני. מסתבר עקב הדמיון שהלכה אחת מהשתיים עובדה, או 'עודנה' או סוכמה, או קוצרה על ידי מי שהכיר כבר את ההלכה המקורית, והוא פיתח את ההלכה המקורית. כלומר אין צורך לתלות את חופש העריכה, בעורך מאוחר של קובץ המשנה או קובץ התוספתא שלנו, אלא נראה שהשינויים וההתפתחות נעשו על ידי **מביאי ההלכה הראשונים**. אמנם וודאי שקיימים גם שינויי עריכה מאוחרים שנעשו על ידי עורכי ומסדרי הקבצים שלפנינו, ובעיקר כך, בקובץ התוספתא שלפנינו. אבל עיקר פעולתם של 'מסדרי הקובצים, היתה בקיבוץ ההלכות השונות לקודם אחד, וסידור סדר ההלכות, הלכה אחת אחרי חברתה. גם אם בעניין סדר ההלכות, קיים סדר קדום, עדיין יש לבדוק את יחס ההלכות המקבילות במשנה ובתוספתא, כל יחס הלכה והלכה בפני עצמו. כאמור, מהמחקר על קידושין עולה שבתוספתא יש חומר קדום למשנה שלנו, ויש חומר מאוחר למשנה שלנו. דבר זה מסביר את שיטת ההלכות היחידניות המקבילות, ושהיה כבר מסדר קדמון לתוספתא, כפי שיש משנה קדומה מלפני רבי, ואותו מסדר קדום צירף בגלל **דמיון העניין**, הלכות קדומות עם הלכות מאוחרות.

כאן המקום לחזור ולהדגיש, שקביעת החומר היותר קדום, איננה החלטית, ופעמים אי הידיעה מהו החומר הקדום איננה פתורה, ופעמים רק בגדר **ייתכן**, נקבע מה שנקבע. כך גם לגבי התייחסות מקור אחד לחבירו. על כל פנים קביעה זו ע"פ רוב נעשתה על ידי כלים אחדים, שבהצטרפם יחד הם מסייעים לקבוע את יחס המקבילות, ולא רק על ידי כלי אחד. אמנם יש שכל אחד מכלי הבדיקה מושך לכיוון שונה, ואזי אכן אין להכריע בשאלת יחס המקבילות. גם כאשר מגמות ההתייחסות ברורה, ולפנינו מקור אחד ששמר על נוסחו המקורי, והאחר מפותח, פעמים קשה ההכרעה שתקבע מי הוא המפתח והמשנה,¹²¹ האם מביא ההלכה, או מסדר הקובץ.

120 כפי שיפורט להלן.

121 לכשיבנו כלים לעיתוי השינוי, יקל הדבר על מחקר יחס המקבילות.

טו. סוגי מקבילות

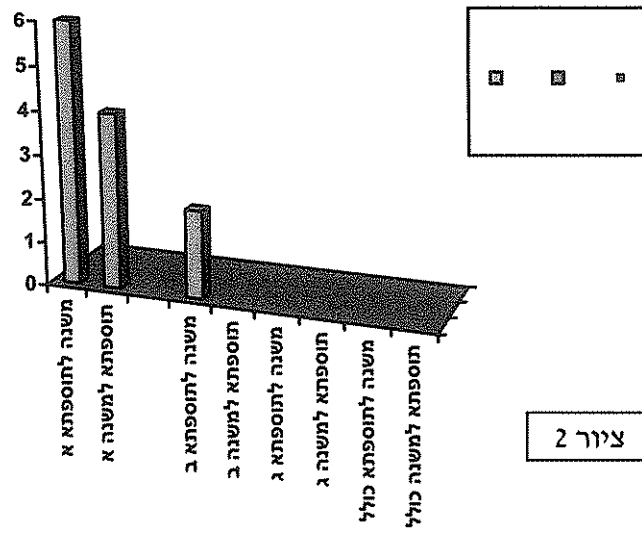
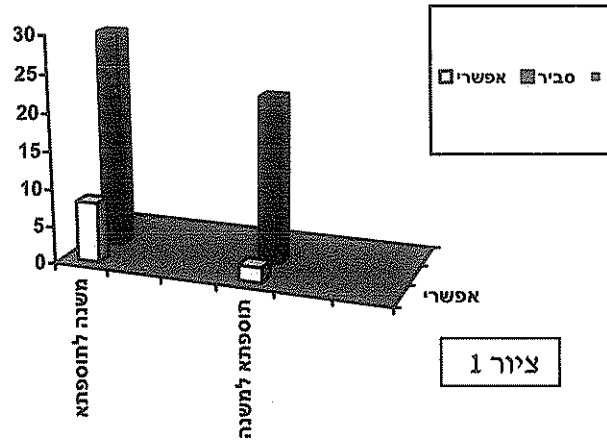
כאמור לעיל, מקבילות הן מקורות תנאיים שיש בהם דמיון. פרידמן, מבוא באנגלית, עמ' 102, מאפיין את מקבילות המשנה והתוספתא בכך שיש להן מבנה אחיד, זהות בעיקר במשפטי הפתיחה, והבדלים מזעריים בטקסט. לפי מה שנמצא במקבילות משנה ותוספתא קידושין, קיימים שני סוגי מקבילות,¹²² סוג אחד של מקבילות שבהן אכן הדמיון רב, וסוג אחר של מקבילות שבהן הדמיון הוא חלקי. כמו כן גם כאשר התוספתא במובהק מבארת את המשנה, נחשב הדבר לסוג של מקבילות, אלא שלגביהן היחס שבין המקבילות הוא ברור, יחס של התייחסות המבאר למבואר.

טז. סוגי התייחסות

בבדיקת יחס מקבילות ניתן לראות שתי סוגי התייחסות ואכן שניהם נמצאים במקבילות המשנה והתוספתא מסכת קידושין. יש התייחסות ביקורתית, המפרשת או חולקת או מעירה הערות ביחס למקבילה אליה היא מתייחסת, ויש התייחסות של עריכה, המאחדת לשון או מקצרת ומסכמת או מעדנת ביחס למקבילה אליה היא מתייחסת. ממחקרי על קידושין עולה שיש כנראה פעמים גם בהתייחסות העריכתית, עריכה שהיא בעצם פרשנות. מכאן נראה לי להביא סיוע להצעתי, שכאשר מדובר על התייחסות של המקור המאוחר יותר למקבילה הקדומה, אכן מדובר בהתייחסות של אומר ההלכה עצמה ולא של עורך מאוחר. כאשר מדובר על התייחסות פרשנית - ביקורתית, ודאי שהסברא נוטה לומר שאין זו התערבות של עורך (מסדר) הקובץ, אלא של אומר ההלכה. אבל גם באותן התייחסויות של עריכה, אני מעדיף לטעון שיד עריכה קדומה של אומר ההלכה, בדבר, ולא יד עורך הקובץ. טענה זו תקפה ודאי לגבי עורך המשנה, רבי, שנראה לי כדעת גדולי החוקרים, שאכן הוא נמנע מלשנות בלשון ההלכה אותה הוא מביא במשנה. ואף אם היינו טוענים ששונה המצב לגבי 'מסדר' קובץ התוספתא שלפנינו, שהרי מוסכם שנכנסו והוכנסו הוספות לא מעטות בקובץ התוספתא, עצם העובדה שבמקבילות משנה ותוספתא קידושין באותן פעמים שהתוספתא היא זו שמתייחסת למשנה, רוב מוחלט של הפעמים, ההתייחסות היא פרשנית - ביקורתית, שנראה לי כאמור ליחסה לאומר ההלכה שבתוספתא ולא למסדר - עורך. אמנם בפעמים בהם יש התייחסות של עריכה (שאינה עריכה פרשנית), הם אכן יכולים להיות מיוחסים למסדר הקובץ.

122 לדוגמא: בעניין בית כור - מקבילות בהן דמיון רב, ואילו שם לעניין מאתיים זה - דמיון חלקי.

היחס בין מקבילות בתוספתא ובמשנה

א = חלק א, ב = חלק ב, ג = חלק ג, כולל = המסכת כולה.

יז. ממצאים ומסקנות

1. יחס משנה ותוספתא קידושין

לעיל בציור מס' 1 תיאור התפלגות יחס משנה-תוספתא מסכת קידושין על פי סבירות ההתייחסות; ובציור מס' 2 - תאור יחס משנה ותוספתא לפי החלקים השונים של המסכת. בהתאם, נמצאה התייחסות של המשנה לתוספתא 29 פעמים.¹²³ ואילו יחס של התייחסות התוספתא למשנה נמצא 22 פעמים. בנוסף ל- 22 הפעמים ישנם עוד 6 פעמים בהם לפנינו תוספתא שהיא מוסבה מבארת במובהק, ושם ודאי שהתוספתא מתייחסת למשנה.

כמבואר לעיל נדונו גם מקורות משנה ותוספתא שבהם התוספתא באופן מובהק מבארת את המשנה, עולה שיחס **מקבילות** משנה ותוספתא בהם הגענו לכלל סבירות המתקבלת על הדעת שהמשנה מתייחסת לתוספתא, ללא אותן תוספתות שהן מוסבה ספרותית מבארת, הוא של 57% לעומת 43% שבהן הגענו לכלל סבירות המתקבלת על הדעת שהתוספתא היא זו שמתייחסת למשנה. במקבילות החלק הראשון של המסכת - בפרק הקניינים, כל התוספתות שהן מוסבה ספרותית מבארת, נמצאו בחלק זה של קידושין, ההתפלגות היא: במקבילות:

משנה המתייחסת לתוספתא 6 פעמים, כלומר 60%.

תוספתא המתייחסת למשנה 4 פעמים, כלומר 40%.

במוסבות המבארות:

תוספתא מבארת במובהק את המשנה 6 פעמים. ופעם אחת, ביחידה ט, תוספתא מבארת במובהק מדרש הלכה ולא את המשנה, ושם אכן המשנה והתוספתא הן מקבילות, והמשנה היא זו שמתייחסת לתוספתא.

במקבילות החלק השני של המסכת - בעיקר קידושין, ההתפלגות היא:

משנה המתייחסת לתוספתא 16 פעמים, כלומר 55%.

תוספתא המתייחסת למשנה 13 פעמים, כלומר 45%.

במקבילות החלק השלישי של המסכת - יוחסין-ערייות, ההתפלגות היא:

משנה המתייחסת לתוספתא 7 פעמים, כלומר 58%.

תוספתא המתייחסת למשנה 5 פעמים, כלומר 42%.

123 **פעמים** - הם הלכות. בחלוקת המשנה והתוספתא יכולים במשנה אחת להיות מספר הלכות, וכן בהלכת תוספתא אחת יכולים להיות מספר הלכות.

לפיכך הממצאים הנראים לי כסבירים ליחס **מקבילות** משנה ותוספתא קידושין הם:

תוספתא המתייחסת למשנה			משנה המתייחסת לתוספתא		
חלק	מס' פעמים	%	חלק	מס' פעמים	%
א	4	40	א	6	60
ב	13	45	ב	16	55
ג	5	42	ג	7	58
במסכת כולה	22	43	במסכת כולה	29	57
(ללא המוסבות הספרותיות במובהק)					

לפיכך עולה שיחס מקבילות המשנה והתוספתא **במסכת קידושין** הוא, שביותר ממחצית ההלכות יש התייחסות של המשנה לתוספתא ובפחות ממחצית ההלכות יש התייחסות של התוספתא למשנה. יחס זה של יותר פעמים בהן משנה המתייחסת לתוספתא קיים בכל חלקי המסכת, הן במשניות העתיקות (פ"א ופ"ד) והן במשניות המאוחרות יותר, שהן עיקר מסכת קידושין (פ"ב ופ"ג). יתרה מזאת דווקא בחלק הראשון שהוא משנה עתיקה ואף עתיקה מאד, נמצא ברוב המקבילות, שהתוספתא עתיקה יותר והמשנה העתיקה מתייחסת לתוספתא העתיקה אף יותר. מצב זה קיים במעט יותר אחוזים¹²⁴ מאשר בשאר חלקי המסכת.

מתברר גם, שבמקבילה אחת אשר יש בה מספר הלכות, מצוי חלק אחד (הלכה אחת) שבו יש התייחסות מסוימת, ואילו בחלק האחר (בהלכה האחרת) יש התייחסות הפוכה.

בדומה, יש במקבילות משנה אחת ותוספתא אחת, מצב שחלק אחד במשנה הוא חומר קדום יותר ממקבילתו בתוספתא, ובוה התוספתא מתייחסת למשנה, וחלק אחר במשנה הוא מאוחר יותר ממקבילתו בתוספתא, ובוה המשנה מתייחסת לתוספתא. כך שלפנינו מקבילה (משנה) המורכבת משני מקורות. והוא הדין שיש תוספתא שיש בה חומר קדום ומאוחר, לגבי החומר הקדום - המשנה מתייחסת לתוספתא, ואילו לגבי החומר המאוחר - התוספתא מתייחסת למשנה. נמצאו גם מקבילות שבהן יש התייחסות של משנה ממסכת אחרת ותוספתא ממסכת אחרת, או של משנה קדושה ותוספתא ממסכת אחרת, או של תוספתא

124 כמוכן שיש לקחת בחשבון את המספר המועט של המקרים בחלק זה.

קידושין ומשנה ממסכת אחרת. במרבית המקרים הללו נראה לנו שהמשנה היא זו שמתייחסת אל התוספתא.

2. יחס מקבילות נוספות במסכת קידושין

פעמים	התייחסות	פעמים	התייחסות
3	המשנה לברייתא שבבבלי	8	הברייתא שבבבלי למשנה
2	המשנה לברייתא שבירושלמי	7	הברייתא שבירושלמי למשנה
4	התוספתא לברייתא שבבבלי	11	הברייתא שבבבלי לתוספתא
2	התוספתא לברייתא שבירושלמי	12	הברייתא שבירושלמי לתוספתא
2	הברייתא שבירושלמי לברייתא שבבבלי	1	הברייתא שבבבלי לברייתא שבירושלמי

מכאן עולה שהברייתות שבתלמודים ובתוספתא, אינן מעור אחת, יש מוקדמות ויש מאוחרות, ומזה נובע יחס שונה שבין מקבילות הברייתות האלו. יותר ברייתות קדומות הן בתוספתא מאשר ברייתות מקבילות שבתלמודים, וממילא גם מקוריות יותר.

היחס בין התייחסות הברייתא שבבבלי לתוספתא לבין המצב ההפוך, הוא יחס של כ- 3 : 1 ואילו היחס בין התייחסות הברייתא שבירושלמי לתוספתא לבין המצב ההפוך, הוא יחס של 6 : 1, על כל פנים נראה שבקידושין ישנם יותר ברייתות תוספתא הקדומות למקבילותיהן בברייתות שבתלמודים.

סך מקבילות¹²⁵ הברייתא שבבבלי והתוספתא הוא 15, וסך מקבילות הברייתא שבירושלמי והתוספתא הוא 14. כלומר: במקבילות הברייתות שבקידושין ישנו יתרון של פעם אחת בהבאת ברייתות שבבבלי שיש להן מקבילה בתוספתא, מאשר בהבאת ברייתות שבירושלמי שיש להן מקבילה בתוספתא. באשר ליחס שבין הברייתות שבתלמודים, עלה ימצא¹²⁶ שיש 2 דוגמאות ליחס של ברייתא שבירושלמי המתייחסת לברייתא שבבבלי, ודוגמא אחת ליחס הפוך של ברייתא שבבבלי המתייחסת לברייתא שבירושלמי.

עסקתי רק באותן ברייתות שבתלמודים שיש להן מקבילה בתוספתא. אין כאן כל נסיון להשוואה מקיפה של כלל הברייתות שבשני התלמודים במסכת

125 מדובר כאן במקבילות שהברייתא המתייחסת הכירה את הברייתא האחרת. אבל ישנן ימקבילות נוספות ששם אין כנראה הכרה של המקור המאוחר יותר את המקור הקדום לו.

126 אי אפשר להסיק מכך מסקנות, היות ומדובר בדוגמאות יחידאיות, ועוד שב- 2 מ- 3 דוגמאות אלו אין ממצא מובהק לסוג היחס.

קידושין. הערה זו נכונה גם לגבי יחס המשנה והברייתות שבתלמודים, לגבי יחס הברייתות שבמדרשי ההלכה למקבילותיהן שבתלמודים, ולגבי יחס המשנה למקבילותיה שבמדרש ההלכה.

במסכת קידושין נמצאו:

- 2 דוגמאות שמהן עולה שהתלמוד הבבלי¹²⁷ לא הכיר את התוספתא שלנו. ו-4 דוגמאות שהברייתא שבבבלי¹²⁸ לא הכירה את התוספתא שלנו.
- 3 דוגמאות מהן עולה שהתלמוד הירושלמי לא הכיר את התוספתא שלנו, ו-4 דוגמאות שהברייתא שבירושלמי לא הכירה את התוספתא שלנו.
- 2 דוגמאות מהן עולה שהתלמוד הבבלי לא הכיר את הברייתא שבירושלמי.

לפיכך עולה שהמקורות התנאיים, ברייתות שבתלמודים והתוספתא, הכירו¹²⁹ ואף התייחסו זה לזה, בהרבה יותר מקרים ופעמים, מאשר אותן פעמים שקיימת אי הכרה וממילא אי התייחסות.

באשר ליחס הברייתות שבתלמודים למשנה עולה בבירור, שברוב גדול של המקרים בהן יש מקבילות ברייתות שבתלמוד ומשנה,¹³⁰ הברייתות מתייחסות למשנה 15 פעמים לעומת 5 פעמים בהם המשנה מתייחסת לברייתות שבתלמודים, כלומר יש אך דוגמאות יחידאיות בהן המשנה מתייחסת לברייתא שבבבלי או לברייתא שבירושלמי.

באשר ליחס מקבילות התוספתא ומדרש הלכה¹³¹ גם כאן נמצאו שני סוגי ההתייחסות: 3 פעמים מתייחסת התוספתא למדרש הלכה ופעם אחת¹³² נמצא שמדרש הלכה מתייחס לתוספתא.

127 הכוונה לסתם התלמוד, או לאמוראי התלמוד, אבל ייתכן שהברייתא שבבבלי, מקבילתה של התוספתא, אכן הכירה את הברייתא שבתוספתא.

128 ומסתבר שגם התלמוד הבבלי, לא הכיר את התוספתא הזו. אבל ניתן לומר להיפך, שאכן הברייתא שבבבלי לא הכירה את התוספתא, ואילו התלמוד הבבלי, כן הכיר את התוספתא. אותן תופעות קיימות לגבי הירושלמי והברייתא שבירושלמי ביחס לתוספתא. ועיין ש"י פרידמן, מבוא לברייתות, עמ' 191, 192 והערות 100 - 103.

129 כשיש הכרה של המקור התנאי האחר, עדיין קיימת האפשרות שאין התייחסות של המקור האחד למקור האחר. דוגמא לכך: במקבילות העוסקות בדין 'התקדשי לי בתמרה זו'. שם הירושלמי מביא את התוספתא שלנו באותה לשון למעט מילה אחת: בירושלמי - שם, בתוספתא - בידו או בידה. וכן שם, הבבלי מביא תוספתא זו באותה לשון בשינוי: הימנו במקום בידו או בידה.

130 ויש גם מקבילה למשנה בתוספתא.

131 במקומות בהן יש יחס מקבילות משנה ותוספתא.

באשר ליחס שאר המקבילות התנאיות, הנוספות על מקבילות המשנה והתוספתא, נמצא:

- פעם אחת מתייחס מדרש הלכה לברייתא שבבבלי.
 - פעם אחת מתייחס מדרש הלכה לברייתא שברושלמי.
 - ארבע פעמים יש התייחסות של ברייתא שבבבלי למדרש הלכה.
 - פעם אחת מתייחסת ברייתא שבירושלמי למדרש הלכה.
 - פעם אחת מתייחס מדרש הלכה למשנה (לפי סדר המשנה הארץ ישראלית).
 - פעם אחת יש התייחסות של משנה למדרש הלכה.
- מתוך 9 דוגמאות,¹³³ נראית מגמת התייחסות עדיפה רק לגבי יחס ברייתא שבבבלי למדרש הלכה, שם אכן מספר מדרשי ההלכה שהן ברייתות קדומות יותר מאשר הברייתות שבבבלי, הוא גדול ממספר הפעמים שמדרש ההלכה מתייחס לברייתא שבבבלי. על כל פנים גם במספר קטן זה של דוגמאות - קיימים שני סוגי ההתייחסות.

כשיש מקבילות תוספתא ומשנה, נמצאו התייחסויות נוספות, למקבילה שהיא מקור תנאי אחר שבאותו קובץ תנאי או סוג תנאי, אמנם במקומות יחידאיים:

- התייחסות מקבילות משנה ותוספתא למשנה אחרת.
 - התייחסות המשנה לתוספתא אחרת בקידושין.
 - התייחסות התוספתא לתוספתא אחרת.
 - התייחסות המשנה למשנה אחרת.
 - התייחסות ברייתא שבבבלי (מאוחרת) לברייתא אחרת בבבלי.
 - התייחסות ברייתא במדרש הלכה לברייתא אחרת במדרש הלכה.
- כאמור פרק ראשון ופרק רביעי¹³⁴ במשנת קידושין, הם משניות עתיקות. אבל יש משנה עתיקה גם בשני הפרקים שהם עיקר מסכת קידושין. וכן לגבי התוספתא. כך בעניין 'תנאי שאינו כתנאי בני גד וראובן' שם משנה עתיקה המסתמכת על הכתובים בדרך פירוש הפשט והמשמע. אמנם הפרקים שאינם עיקר נושא קידושין הם מאופיינים בהיותם משניות עתיקות. בפרקים אלו

132 לעניין ציצית: ספרי לתוספתא (סוטה).

133 אמנם מספר קטן של דוגמאות, אבל אפשר לראות בממצא מגמה למוקדמות ומקורות מדרשי ההלכה שיש להן גם מקבילות במשנה ובתוספתא. ויחס זה נמצא גם לעיל בגוף הדברים, לגבי יחס מקבילות תוספתא ומדרש הלכה.

134 לרבות המשניות האחרונות של פרק שלישי.

התבררה, מתוך החומר עצמו ומבירור יחס המקבילות, עתיקות הברורה של המשנה והתוספתא במקבילות הבאות:

משנה ותוספתא: פ"א מ"א ופ"א ה"א - האשה נקנית; פ"א סוף מ"י ופ"א ה"יז - מקרא משנה ודרך ארץ;¹³⁵ פ"ד מ"ג, יד, ופ"ה סוף ה"י, ה"יד - לא ילמד רווק סופרים.¹³⁶

משנה: פ"א מ"ב ופ"א ה"א - עבד עברי; פ"א ה"ח - מטלטלין במשיכה; פ"א סוף מ"ו ופ"א סוף ה"ט - רשות גבוהה ורשות הדיוט;¹³⁷ פ"א מ"ט ופ"א ה"יב - מצוות שתלויות ושאינן תלויות בארץ; פ"א מ"י ופ"א ה"יג - מצוה אחת;¹³⁸ פ"ג סוף מ"יב ופ"ד ה"טו - אין קידושין עליו ויש עבירה.¹³⁹

תוספתא: פ"ד מ"ד ופ"א סוף ה"ד - בדיקת ארבע אמהות. שם לגבי תוספתא ה"ב, עולה שהיא קדומה מאד.

בהקשר לפ"א ה"ח, מובאת ברייתא שבבבלי לעניין מסירה, והיא עתיקה. בהקשר לפ"א ה"ה מובאת ברייתא שבירושלמי לעניין קנייני קרקע, והיא עתיקה. וכן נמצאת ברייתא שבירושלמי שהיא עתיקה, בהקשר לפ"א ה"יב, לעניין מצוות שתלויות ושאינן תלויות בארץ.

הרי שסוגי היחס השונים בין המקבילות התנאיות קיימים הן בחומר עתיק והן בחומר יותר מאוחר; וגם בחומר אגדי, שכך מצוינו במקבילות משנה פ"א סוף מ"י ותוספתא פ"א ה"יז, משנה עתיקה אגדית, בסוף פ"א קידושין. שם יחס מקבילות המשנה והתוספתא, הוא התייחסות המשנה העתיקה אל תוספתא עתיקה ממנה. תופעה נוספת הקשורה במקורות תנאיים עתיקים, היא, דוגמאות למשנה או תוספתא שבמקבילות המסתמכות על הלכה עתיקה שאיננה לפנינו.¹⁴⁰ דוגמאות אלו

135 מקבילות אלה הן בפן האגדי-הלכתי, ובהן בחר המסדר לסיים את הפרק.

136 שם המשנה עתיקה יותר מהתוספתא.

137 משנה עתיקה מלפני החורבן.

138 ד' הליבני, מקורות ומסורות, משייך משנה עתיקה זו לסוף תקופת התני"ך.

139 משנה מימי בית שני.

140 בעניין האשה נקנית; בעניין ההלכה הקדומה שבהמה גסה נקנית במסירה; בעניין מטלטלין במשיכה - המשנה מתייחסת להלכה עתיקה; שם - התוספתא העתיקה מתייחסת להלכה קדומה עתיקה יותר - שמטלטלין נקנית במשיכה; בעניין רשות גבוהה ורשות הדיוט - משנה המסתמכת על הלכות קדומות מתחילת בית שני; בעניין ע"מ שאני עניי - התוספתא מתייחסת למקור קדום בעניין מצוות שבין אב לבן; בעניין קידושין ע"י שליח - משנה המתבססת על הלכה קדומה, שהאיש מקדש את בתו; בעניין עשרה יוחסין, כאן הלכה עתיקה מימי עזרא שנשתמרה בתוספתא. כלומר האופן המקורי של ההלכה העתיקה אינו נמצא בפנינו בתוספתא שלנו, אלא אופן משוכלל יותר; בעניין יצא עם אשתו למדינת הים - לגבי איסור ייחוד, שהיא הלכה עתיקה מאד, נפוצה וידועה.

נמצאו דווקא בפרקים בקידושין שהן משנה עתיקה. היוצא מכך, שמצוי הדבר שחומר תנאי עתיק שלפנינו, מקורו הוא מחומר עתיק שקדם לו ואינו בפנינו.

3. מסורות שונות (מקורות שונים)

מציאות היות מקבילות רבות של משנה ותוספתא ומקורות תנאיים אחרים, והתייחסות של מקבילה אחת אל חברתה, אין פירושה שכלל לא קיימת תופעה של מסורות שונות, ואכן במחקר על קדושין ישנם מקומות בהם נראה להכריע שלפנינו שתי מסורות או שני מקורות. פעמים המסורות השונות קובצו באותו מקור תנאי, פעמים המסורות נמצאות בשני מקורות תנאיים שונים, פעמים אמנם לא באותו מקור תנאי (כלומר, לא באותה הלכה תנאית), אבל באותו קובץ, ופעמים במקבילות ישן שתי המסורות.¹⁴¹

פעמים אין צורך להסיק שאכן שתי מסורות התפתחו במקביל, ואף מבלי לדעת על המסורת האחרת, אלא ניתן לראות בשינויים שבין המקורות התפתחות של רובד מאוחר יותר שידע והכיר את הרובד הראשון.

לגבי מקורות תנאיים שאינם משנה או תוספתא מסכת קידושין, המסתמכים על מקור עתיק שאיננו לפנינו: בעניין 'רשות גבוה ורשות הדיוט' - תוספתא בערכין המסתמכת על הלכה עתיקה וקדומה שאינה לפנינו (מקרה זה הוא ביייתכן); שם - תוספתא בבבא קמא מתייחסת ומפרשת הלכה קדומה; בעניין מצות עשה - תוספתא עתיקה בסוטה לעניין ציצית מתייחסת להלכה עתיקה קדומה; שם - ספרי המסתמך על הלכה עתיקה.
141 לעניין עשרה יוחסין - במקבילות המשנה והתוספתא שתי מסורות, מסורת הלל המייצגת את המסורת הבבלית הקדומה, ומסורת ר' מאיר המייצגת את מסורת ארץ ישראל.